

הפרדוקס הציוני: העולים הלא־יהודים מחבר המדינות

התפרקותה של ברית המועצות והתמורות הפנימיות שבאו בעקבותיה בסוף שנות השמונים, הניבו גל עלייה בהיקף שלא נודע כמותו בדור האחרון. בפרק זמן קצר יחסית, מאז שנת 1989, קלטה ישראל יותר ממיליון עולים, רובם המכריע מחבר המדינות. קצב העלייה היה גבוה במיוחד במחצית הראשונה של שנות התשעים: אז נקלטו כ־600,000 עולים. במחצית השנייה של שנות התשעים פחת קצב העלייה במידה רבה, אך היא נמשכת בעקיבות עד היום. עולים אלו הם כ־15% מכלל תושבי ישראל וקרוב ל־20% מהאוכלוסייה היהודית. עם תחילתו של גל עלייה זה, היה מוסכם על הכול שמדובר בשינוי דמוגרפי רב משמעות בחברה הישראלית.⁶³

לעלייה זו חשיבות רבה במיוחד לנושא דיוננו, בשני היבטים: האחד נוגע לאפיוניה הכלליים של העלייה בכל הקשור לזהותם התרבותית והדתית של העולים, והשני מתייחס לחלקם הגדול של לא־יהודים בקרב העולים.

63 אפרים תבורי, "קליטת יהודי ברית המועצות בארץ ורישומה על החברה הישראלית", גשר 37, 123 (תשנ"א), עמ' 7-20.

גיורא גולדברג, במחקר מקיף על מערכת הבחירות בשנת 1992, מצייין שברוב התחומים אין הבדלים משמעותיים בין העולים לוותיקים. לעומת זאת, בתחום הדתי הם מביעים עמדות חילוניות מובהקות.⁶⁴ צבי גיטלמן מצייין שכ־90% מבין העולים מצדדים בנישואין אזרחיים, בקיום תחבורה ציבורית ובפתיחת מקומות בילוי בשבת. הוא מדגיש, עוד בטרם קמה מפלגת ישראל בעלייה שהתמודדה בראשונה בשנת 1996, ש"אם דעות אלו יגויסו לצרכים פוליטיים, וברור שדבר זה עוד לא קרה, הן עשויות לשנות מן היסוד את דפוסי החיים בישראל".⁶⁵ ממחקרו של אלעזר לשם עולה, כי 67% מהעולים מגדירים עצמם חילוניים, 29% מסורתיים ורק 4% דתיים. בהקשר זה הוא מדגיש, כי גם בין החילוניים ניתן לזהות חילונים אוניברסליים, המאופיינים בניתוק גמור מכל ריטואל דתי ובעמדות קיצוניות ביחסי דת ומדינה. אליהם יש לצרף קבוצה של משפחות מעורבות, המזהות עצמן כרוסיות ומחזיקות בעמדות זהות לאלו של החילונים האוניברסליים. אלו מהווים כ־15% מהעולים, ומוגדרים על ידי לשם כיהדות שוליים.⁶⁶ אלכסנדרה קאטייבה, הנחשבת אחת הכותבות המשפיעות בעיתונות הרוסית בישראל, מציינת כי אצל רוב העולים נוצר ריחוק מהיהדות, בשל המצב בארץ. בדומה לדוברים חילוניים, היא קוראת לחופש בענייני דת, במיוחד כשמדובר בעולים החדשים.⁶⁷ יש לציין כי חילוניותם של מרבית העולים היא, במידה רבה, פרי ניתוק מתמשך ורב שנים מהממד הדתי של יהדותם, כתוצאה מההתפתחויות הכלליות שעברו על המשטר הסובייטי עד להתפרקותו.⁶⁸

64 גיורא גולדברג, **הבוחר הישראלי: 1992**, ירושלים 1994, עמ' 203-204.
 65 צבי גיטלמן, "זהות יהודית-סובייטית בתקופת מעבר", **יהודי ברית המועצות במעבר 1**, 16 (תשנ"ד), עמ' 152; ראה גם אלעזר לשם, "יהדות, אורח חיים דתי ועמדות בנושאי דת ומדינה בקרב עולי בריה"מ לשעבר", בתוך אבנר הורוביץ (עורך), **שנתון דת ומדינה תשנ"ג-תשנ"ד**, ירושלים 1994, עמ' 36-53.
 66 אלעזר לשם, "העלייה מברית המועצות לשעבר והשעו הדתי-חילוני בחברה הישראלית", בתוך משה ליסק ואלעזר לשם (עורכים), **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**, תל אביב 2001, עמ' 124-148.
 67 אלכסנדרה קאטייבה, "החופש להחליט", **פוליטיקה** 45 (1992), עמ' 37.
 68 משה ליסק ואלעזר לשם, "מבוא", **מרוסיה לישראל... (לעיל הערה 66)**, עמ' 10.

כבר בשנת 1995, הביע הרב הראשי הספרדי בקשידורון את דאגתו מאופייה של העלייה, תוך הערכה שמדובר בגורם המרכזי לחילונה של החברה הישראלית בכללותה. כדוגמה, הוא הביא את העלייה הדרמטית בהיקף החנויות לממכר בשר חזיר, שמספרן, על פי כמה הערכות, הגיע ל־600 – מספר דמיוני, שלא היה אפשרי בשנים קודמות. יש לציין כי אכילת בשר חזיר, בשונה ממזון לא כשר אחר, נחשבת סמל שלילי במיוחד, בהתייחס למסורת הלאומית ולא דווקא הדתית. עובדה זו מצאה את ביטויה בכך, שהרוב המכריע של היהודים בישראל נמנע מאכילת בשר חזיר. מכאן תחזיתו הקודרת, כי "חוקי הדת יקרו ויהיה תיפרד מהמדינה", אם לא יינקטו צעדים בתחום הרוחני.⁶⁹ במהלך שנות התשעים אכן נוצרו, במספר מקומות שבהם התרכזו העולים, עימותים בסוגיה זו של חנויות לממכר בשר חזיר. בחלק מהמקרים הגיעו הדברים לכדי מאבק משפטי, כשבעלי החנויות ביקשו מבית המשפט להגן על חופש העיסוק שלהם, מול תקנות העזר העירוניות. להתפתחות המאבקים תרמה העובדה, שעולים רבים הופנו לעיירות פיתוח בהן מתגוררת אוכלוסייה מסורתית ודתית, שבקרבה בולטת במיוחד ההתנגדות לפתיחת חנויות כאלו. במקומות רבים הפכו חנויות אלו עובדה מוגמרת, הגם שפתיחתן הייתה בניגוד לתקנות העזר המקומיות.⁷⁰ סוגיה זו ממחישה את העובדה, שכוחה של מציאות חברתית גדול בהרבה מכל חוק או תקנה. בנסיבות מסוימות, הופכים תקנות וחוקים אלו לגזרה שאין הציבור יכול לעמוד בה, ונגזר עליהם להפוך למוקד נוסף, אחד מני רבים, במאבק הכולל. לא מן הנמנע שגם חוק בתי הדין הרבניים, המעניק לממסד הדתי מונופול על נישואין וגירושין, יתברר כגזרה שאין החברה הישראלית יכולה לעמוד בה. ניתן לטעון שאפיונים אלו של העלייה הם זמניים, ושהתערות ההדרגתית של העולים בחברה הישראלית תחולל שינוי ביחסם למסורת

69 אילן שחר, "חוקי הדת יקרו והדת תיפרד מהמדינה", **הארץ**, 3.5.1995, עמ' ב2.
70 מאבקים ציבוריים בולטים במיוחד, שאף הגיעו לכדי דיון משפטי, פרצו באשדוד, באשקלון ובמגדל העמק. על פרשיות אלו ראה **הארץ**, 3.12.1997, עמ' ב3; 16.2.1998, עמ' א6; 11.3.1998, עמ' א1.

הדתית. אולם נראה כי הסיכויים לכך מעטים. ראשית, העולים נוטים לשמור על ייחודם הלשוני והתרבותי. רפאל נודלמן מציין, שבהשוואה לעלייה הרוסית של שנות השבעים, "שצעדה בהתלהבות אל עבר אותו 'כור היתוך'", העלייה הנוכחית "נעה באופן אינסטינקטיבי... לכיוון שימור ייחודה הלשוני והתרבותי".⁷¹ משה ליסק ואלעזר לשם טוענים, בהתבסס על מספר רב של מחקרים בתחום, שמבין ארבע אסטרטגיות אפשריות של מהגרים – טמיעה, התבדלות, השתלבות ושוליות – נקטו העולים את דרך ההתבדלות, היינו "שימור תרבות המוצא תוך מגע מבוקר ומתוחם עם חברת הרוב ותרבותה".⁷² שנית, אפיוניה החילוניים של העלייה אינם חריגים בחברה הישראלית. העובדה שבאוכלוסייה הוותיקה פועלת קבוצה חברתית גדולה, בעלת עמדות חילוניות מובהקות, מאפשרת לעולים לשמר את עמדותיהם, מבלי שהדבר ייראה כתופעה חריגה שיש לשאוף לבטלה. יש לציין, כי בקרב בעלי אידאולוגיה חילונית מיליטנטית, אף ניכרת נטייה ברורה לרתום את העולים למאבקים השונים. דוגמה לכך ניתן לראות בעובדה, כי ליוסי שריד, מנהיג מרצ, היה במשך זמן רב טור קבוע ב**וסטי**, אחד העיתונים הנפוצים בשפה הרוסית. ככלל, ניתן לראות כי הכותבים הישראלים הוותיקים, המזוהים עם 'מרצ', נוטים להדגיש עמדות ותביעות חילוניות בענייני דת ומדינה, אף יותר מהעיתונאים ממוצא רוסי. לבסוף, רבים מבין העולים אינם יהודים על פי ההלכה, ואליהם קשורים בקשרי משפחה רבים מן היהודים שביניהם. במצב זה, יתקשו גם רבים מן העולים היהודים לאמץ עמדות חיוביות כלפי המסורת הדתית, המיוצגת על ידי הממסד הדתי. לענייננו חשובה העובדה, שגם אם מספר העולים הלא-יהודים נראה נמוך במבט ראשון, הגיבוי הציבורי הפוליטי שלהם רחב בהרבה. במחקר על יהדותם של העולים משנת 1993 ציין אהרן פיין, שככל שמועד העלייה לארץ מאוחר יותר, עולה שיעור המשפחות שבהן אחד

71 רפאל נודלמן, "בחיפוש אחר עצמנו", **יהודי ברית המועצות במעבר** 3, 18 (תשנ"ז), עמ' 20.

72 אלעזר לשם ומשה ליסק, "התגבשותה החברתית והתרבותית של הקהילה הרוסית בישראל", **מרוסיה לישראל** (לעיל הערה 66), עמ' 27-28.

מבני הזוג אינו יהודי.⁷³ מגמה זו, כך נראה, הלכה והחריפה. במחצית השנייה של שנות התשעים, פורסמו תחקירים הטוענים שמרבית העולים אינם יהודים.⁷⁴ גם אם נתייחס להערכות הממעיטות בלבד, מדובר בבעיה חברתית רחבת היקף, המציבה אתגר חדש במהותו לחברה הישראלית.

סוגיית 'מיהו יהודי', כפי שכבר הראינו, אינה חדשה לחברה הישראלית. החידוש הדרמטי טמון בעובדה, שהסוגיה נהפכה מוויכוח עקרוני ביסודו לבעיה חברתית רבת היקף. גם אם נתייחס להערכות הממעיטות בלבד – וסביר להניח שהמספרים גדולים עוד יותר – מעולם לא עמדה החברה הישראלית בפני אתגר של 300,000 לא־יהודים, המצטרפים לקולקטיב היהודי, בכל הנוגע לקשרים חברתיים בכל תחומי החיים. התביעות החילוניות בעבר נשענו תמיד על עמדות ליברליות עקרוניות, כחלק מסוגיית חירויות הפרט וזכויות הפרט. על רקע זה, יכול היה המחנה האורתודוקסי להיאבק למען השגת מונופול בתחומים שונים, במסגרתה של הפוליטיקה ההסדרית. אולם המחנה הדתי מעולם לא הועמד בפני קיומה של בעיה חברתית רחבת היקף, הנובעת מכללי ההלכה הדתית, המעוגנים בחוקי המדינה או בהסדרים שונים שהתפתחו במהלך השנים.

אחת הבעיות הראשונות שעוררו את המודעות לסוגיית הלא־יהודים בקרב העולים, הייתה הקבורה. עד לשנות התשעים, נהנה הממסד הדתי בארץ משליטה כמעט מושלמת על תחום הקבורה, באמצעות המועצות הדתיות וחברה קדישא. ככלל, ההלכה הדתית אינה מאפשרת קבורתם של לא־יהודים בבתי קברות יהודיים. במספר מקרים דווח, כי גויות של נפטרים שיהדותם הוטלה בספק המתינו לקבורה מספר ימים, בהיעדר פתרון. יודגש, כי ההלכה הדתית עצמה מגדירה את התופעה כביזוי המת. במספר הזדמנויות, נעשו ניסיונות לקבור את המתים

73 אהרן פיין, "יהדותם של עולי חבר המדינות", בתוך אלעזר לשם ודינה שור (עורכים), עלייה וקליטה של יהודי בריית המועצות לשעבר: ביבליוגרפיה, ירושלים תשנ"ד, עמ' 145.
74 ראה לדוגמה אלכס סומך, "ירידה בשיעור היהודים בין עולי חבר המדינות", הארץ, 12.6.1998, עמ' א1.

בחלקות מיוחדות, המרוחקות מחלקות הנקברים היהודים במקרה הטוב, ומחוץ לגדר במקרה הגרוע. ניסיונות אלו עוררו ביקורת נוקבת. זעם רב במיוחד התעורר במקרים שהיו אלה חיילי צה"ל, שחלקם נפלו בקרב. במהלך שנת 1995, הבהיר הרב הראשי הספרדי בקשידורון כי "אין מנוס מהקמת בתי קברות אלטרנטיביים", והרבנות הראשית הודיעה כי לא תיאבק בהחלטה להקים בתי קברות חילוניים. ואכן, סמוך לכך הוחלט על הקצאת שטחים לבתי קברות אלו, והדבר החל לעבור לפסים מעשיים. בתוך כך הוחלט, שמרגע פתיחת בתי הקברות החילוניים, הם ישמשו את כל המעוניינים בכך גם מקרב היהודים.⁷⁵ נראה כי קשה יהיה למנוע את העתקתם והרחבתם של דפוסי ההסדר מתחום הקבורה לתחומים נוספים, הנתפסים קריטיים ועקרוניים. דוגמה מובהקת לכך היא תחום המעמד האישי בכלל, ונושא הנישואין והגירושין בפרט. זהו אחד ממוקדי העימות הבולטים והמתמשכים בין המחנה החילוני לממסד הדתי. התבלטותו של הנושא נובעת, בין היתר, מהעובדה, שזהו אחד התחומים הבודדים בהם הובטחה השליטה הדתית באופן גורף ומוחלט, בחקיקה ראשית של הכנסת. החוק קובע, בהכללה, כי נישואין וגירושין "יערכו על פי דין תורה". מצב זה הביא להיווצרותה של קבוצה, שהמכנה המשותף לחבריה הוא היותם "פסולי חיתון" – תופעה ומושג ייחודיים, שספק אם יש להם אח ורע במדינות דמוקרטיות אחרות. קבוצה זו כוללת את כל האנשים שמבחינה הלכתית, אינם יכולים להינשא. בהיעדר אפשרות חוקית אזרחית להינשא, שלא על פי ההלכה הדתית, בתחומי המדינה, התפתחו במהלך השנים פתרונות מסוימים, שהבולט בהם הוא הנסיעה לקפריסין הקרובה, על מנת להינשא בנישואין אזרחיים. כאן יש לחזור ולהזכיר את המצב ששרר ערב גלי העלייה מחבר המדינות. העובדה שמספר הלא־יהודים בקרב הקולקטיב היהודי היה קטן מאוד, הותירה את תופעת פסולי החיתון כבעייתם של כמה אלפי

75 מגוון רחב של אירועים ופרשיות מתחום הקבורה מובא אצל דנה אריאליהורוביץ (עורכת), **דת ומדינה בישראל**, ירושלים 1996, עמ' 223-231.

אנשים, לכל היותר.⁷⁶ גם אם מדובר בבעיה עקרונית וכאובה במיוחד, עקב מספרם המועט, לא נהפכה התופעה לבעיה חברתית כוללת. עליית מספר הלא־יהודים שינתה את המצב מיסודו. המודעות לבעיה זו התגברה, עם כניסתו של שמעון שטרית ממפלגת העבודה לתפקיד שר הדתות, בשנת 1995. משרד הדתות היה נתון תמיד לשליטת אחת המפלגות הדתיות. שטרית היה שר הדתות הראשון שאינו דתי, אם כי הוא ידוע ואף מגדיר עצמו כמסורתי ולא כחילוני. מינויו התאפשר לאחר פרישתה של ש"ס מממשלתו של יצחק רבין, שהותירה את הממשלה ללא שום מפלגה דתית. עם כניסתו לתפקיד, הצהיר שטרית על כוונותיו לבצע רפורמות מקיפות במגוון נושאים, דוגמת מינוי נשים למועצות הדתיות, הקפדה על מנהל תקין וכיוצא בזה. אחד היעדים העיקריים היה הבעיה הכאובה של פסולי החיתון, ונעשה ניסיון לצמצם את הרשימה הקיימת ולקבוע קריטריונים ברורים לניהולה.⁷⁷

במהלך טיפולו של שטרית בנושא, הוא העריך כי בעקבות גלי העלייה, עשוי מספרם של פסולי החיתון להגיע ל־100,000 בתוך מספר שנים. ברקע פעילותו, עמדה כל הזמן תביעת הזרמים הלא־אורתודוקסיים והארגונים החילוניים השונים, לשנות את המצב החוקי ולאפשר נישואין אזרחיים בישראל. שטרית לא הרחיק לכת עד כדי כך, אולם העלה פתרון מעניין ויצירתי, שבמרכזו מיסוד רשמי וממלכתי של הפתרון הקפריסאי לפסולי חיתון. על פי הצעתו, תממן המדינה את נסיעתם של פסולי חיתון לחו"ל, כדי לפתור את בעיית נישואיהם. ש"ס הודיעה מיד כי תגיש הצעת אי־אמון על רקע זה. שלמה בניזרי, אז חבר כנסת מטעמה, תבע מהיועץ המשפטי לפתוח בחקירה נגד שטרית, בטענה שכשר בממשלה, הוא יוזם מהלכים שביסודם נועדו לעקוף את חוקי המדינה. הצעה זו לא יצאה אל הפועל, והבעיה נותרה

76 רשימת פסולי החיתון בכלל, ומספרם בפרט, לא היו ברורים ועמדו גם הם במוקד הוויכוחים בנושא במשך השנים. מצב זה השתנה עם כניסתו של שמעון שטרית לתפקיד שר הדתות, בשנת 1995.
77 תיאור האירועים השונים של תקופת כהונתו מוצג אצל אריאליה־הורוביץ, לעיל הערה 75, עמ' 245-240.

בעינה: מספרם הרב של הלא־יהודים יצר מציאות בלתי אפשרית, ובעיני רבים בלתי נסבלת, לפיה עשרות אלפי אנשים מוצאים עצמם מנוגְּי חיתון.

במחצית השנייה של שנות התשעים, דווח מפעם לפעם על מקרים שבהם סירבה הרבנות הראשית להשיא בני זוג, שיהדותו של אחד מהם הועמדה בספק. בעיה זו עדיין לא פרצה במלוא היקפה, שכן רבים מבין הלא־יהודים כבר היו נשואים בשעת עלייתם לארץ. אולם הבעיה, כך נראה, תלך ותחמיר, בכל הנוגע לבני הנוער והילדים שאמם אינה יהודייה, כשיגיעו לגיל הנישואין. מבחינת התפלגות הגילאים בקרב העולים הלא־יהודים, עולה כי הקבוצה הצעירה שגילה מתחת ל־19, מקיפה כ־100,000 צעירים. ניתן להניח שמספר הלא־נשואים גדול עוד יותר, שכן רבים בקבוצת הגיל שמעל ל־19 אף הם אינם נשואים.

ביולי 1998, כמעט בהיחבא, עבר בקריאה טרומית חוק המאפשר, באמצעות בתי המשפט לענייני משפחה, את קיומם של נישואין אזרחיים לזוגות מעורבים בלבד. את ההצעה העלה רומן ברונפמן, אחד מנציגי "ישראל בעלייה" בכנסת. (לאחר הבחירות של 1999, פרש ברונפמן מ"ישראל בעלייה" והקים את סיעת "הבחירה הדמוקרטית". פרישה זו ביטאה, במידה רבה, את התחושה של היעדר ייצוג הולם לעמדות החילוניות בקרב העולים היהודים והלא־יהודים). באותו יום התחוללה בכנסת סערה רבת, מתוקשרת היטב, סביב הצעת החוק של אהוד ברק, אז ראש האופוזיציה, לקבוע מכסה למספר בני הישיבות הפטורים מגיוס. זו, כנראה, אחת הסיבות לכך שהצעת חוק כה מהפכנית, הנותנת תוקף לנישואים אזרחיים, גם אם באופן מוגדר ומוגבל, לא עוררה הדים נרחבים. יש לזכור, כי מדובר בחוק שעבר רק את הקריאה הטרומית, ומאז לא חל שינוי במצב. חבר הכנסת גפני מיהדות תורה ציין, כי הוא וחבריו "ערים לכך שיש פה אוכלוסייה עם בעיה שצריך לפתור", ואף נמנע מלהשתתף בהצבעה על החוק. ברונפמן עצמו מעיד שמצא אוזן קשבת אצל הנציגים הדתיים.

מאידך גיסא, יש בחוק כדי להצית ולעורר את אש המחלוקת, מכמה סיבות: ראשית, החרדים יזכו כאן, לשיטתם, בהוכחה לצדקת

טענותיהם הישנות והידועות, בדבר חילוניותה של הציונות וניגודה למסורת הדתית. הנה, חוק ציוני במהותו, כמו חוק השבות, הוביל לנישואי תערובת, תחת הגושפנקה החוקית של מדינת ישראל. במישור המעשי, כבר החלו במחנה החרדי לדון באפשרות של ניהול פנקסי יוחסין. משמעות הדבר היא, שניתן יהיה להינשא רק עם מי שייכלל בתוכם.⁷⁸ זה עלול להיות צעד נוסף בדרך לפילוג סמלי-עקרוני ומעשי של הקולקטיב היהודי.

משמעותם של נישואים אזרחיים הופכת קריטית יותר, במציאות שבה חיים לא־יהודים בתוך הקולקטיב היהודי. בעבר, התמקד הוויכוח באפשרות הבחירה של היהודי החילוני ובפתרון בעייתם של פסולי חיתון. עתה, מדובר במתן גושפנקה חוקית רשמית לנישואי תערובת, תופעה בעלת משמעות סמלית ומעשית רחבה, בכל הנוגע להגדרתן של המדינה והחברה כיהודיות. יתר על כן, מרגע שייפרץ חלקית המחסום בדרך להנהגת נישואים אזרחיים, ספק אם ניתן יהיה לעצור את הנהגתם בקרב כל מי שיחפוץ בכך, ולהגבילם רק לנישואים שבהם מעורבים לא־יהודים. רבים מהדתיים יקבלו הוכחה נוספת לתחושותיהם, שהמדינה מתפרקת מסממניה היהודיים, אשר אחד מהם היה הנהגת הדין הדתי בתחום המעמד האישי, וספק אם ראויה היא להיקרא מדינה יהודית.⁷⁹ דדי צוקר מ'מרצ' הצהיר במפתיע, כי היה מתנגד לחוק זה, לו הגיע לשלביו הסופיים. החוק מתייחס רק לנישואים של לא־יהודים, ובכך מפחית "את הלחץ הכמותי והערכי מהרבנות", שהרי היא נותרת עם המונופול ביחס ליהודים. לעומת זאת, ממשיך צוקר, "לנו יש אינטרס שיקרסו תחת הנטל, עד שימצאו פתרון גורף ויכירו בנישואים אזרחיים". צוקר, יש לזכור, נחשב כמי שדוגל בהתקרבות ובוויתורים לדתיים, מגמה שזכתה לביקורת בקרב אנשי 'מרצ'. גפני,

78 שחר אילן, 'גדולי התורה הורו לפתוח ספרי יוחסין שבהם יירשמו יהודים ודאיים', **הארץ**, 2.1.1998, עמ' א1; הנושא אף הגיע לידי דיון בעצם חוקיות המהלך אצל רשמת מאגרי המידע. ראה **הארץ**, 18.1.1998, עמ' א6.
79 יש לציין כי במחנה הדתי קיימת עמדה הדוגלת בנישואים אזרחיים, ראה פנחס שיפמן, **מי מִפְחַד מְנִישׂוּאִין אִזְרַחִיִּים**, ירושלים 1995.

עם כל ההבנה שגילה כלפי מהלך זה, הבהיר כי לא היה טורח להסתכל על החוק, אילו הוגש בידי 'מרצ'.⁸⁰

המאבק הגדול בסוגיה זו עוד לפנינו. נראה כי המונופול האורתודוקסי לא יישאר על כנו עוד זמן רב. גם אם יתמיד המונופול במישור החוקי הרשמי, הוא לא יבטא את מה שמתרחש בפועל. יש להניח, כי מדינת ישראל לא תוכל לשלול מקבוצת אזרחים כה משמעותית את הזכות היסודית להינשא, במסגרת חוקי המדינה ומוסדותיה. נישואים אזרחיים יהיו לאפשרות חוקית ומוכרת. במציאות של לא־יהודים המתערים בקולקטיב היהודי, פירושם של דברים הוא מתן גושפנקה רשמית לנישואי תערובת.

הראינו כי מבחינת המחנה האורתודוקסי, עולה תמונה עגומה ביחס לאפשרויות הגיור, בהשוואה להיקף בעיית הלא־יהודים. לכך יש להוסיף את המגמות הקיימות בקרב העולים עצמם. מבחינת הדברים נראה, כי אפילו היה המחנה האורתודוקסי משנס מותניו מבחינה ארגונית, ומגלה פתיחות הלכתית מבחינה דתית, ספק אם היה הגיור נהפך לפתרון משמעותי. ראשית, בקרב העולים עצמם יש התנגדות משמעותית לעידוד גיורם של הלא־יהודים. כ־39% הביעו הסכמה לעידוד הגיור, כ־47% הביעו התנגדות והשאר נמנעו מנקיטת עמדה. נתונים אלו, יש לזכור, הם בקרב העולים שהגיעו בשנים הראשונות לגל העלייה הנוכחי, שבהן היה שיעור היהודים גבוה. סביר להניח, כי השינויים החלים באוכלוסיית העולים, ככל שחולפות השנים, רק מחזקים מגמות התנגדות אלו.⁸¹

שנית, כפי שהראינו לעיל, בקרב חלקים בחברה החילונית הוותיקה, קיימת נכונות לקבל את העולים הלא־יהודים כמות שהם, ללא גיור, כחלק מהחברה הישראלית. לגישה הדוגלת בפיתוח האפשרות להצטרף לעם היהודי ללא הליכי גיור כלשהם, נוסף עתה היבט מעשי מובהק,

80 לילי גלילי, "שושבינים עוד אין", הארץ, 12.7.1998, עמ' ב2.

81 אלעזר לשם, "העלייה מברית המועצות לשעבר והשסע הדתיחילוני בחברה הישראלית" (לעיל הערה 66).

בדמותם של לא־יהודים רבים ההופכים חלק מהחברה היהודית בישראל.

ולבסוף, מבחינת התהליכים שתיארנו במחנה האורתודוקסי, עולה שגיוור העולים, בהיקפים שיפתרו את הבעיה, חסר סיכוי ממשי. נניח, לצורך העניין, שהעולים הלא־יהודים ינהרו בהמוניהם לאולפני הגיוור – שאינם בנמצא. לכך נצרף את ההנחה, שכל החילונים ממתנינים בקוצר רוח לגיוורם של עולים אלו. למרות הנחות אלו, עלייתה של הגישה החרדית המחמירה ודעיכתה של הגישה הציונית־הדתית הופכות את הגיוור לפתרון בלתי מעשי.

במצב עניינים זה, נראה כי הפתרון לא יבוא באמצעות הגיוור, והבעיה תלך ותחרוף ככל שיחלוף הזמן. מעבר לכך, בעיית הלא־יהודים הביאה לידי פתיחת חזית נוספת בעימות בין דתיים לחילוניים, הנוגעת לחוק השבות עצמו. בוויכוח זה, בולט מתאם גבוה בין תפיסות דתיות לתביעה לתיקון חוק השבות מחד, וכן בין עמדות חילוניות לתביעה להשאיר את החוק במתכונתו הקיימת מאידך.⁸² הסיכוי לאימוץ גישות מקלות בתחום הגיוור נראה היום נמוך במיוחד, לא רק בשל הגורמים והתהליכים שתוארו לעיל. סוגיית הגיוור קשורה לעימות עם הרפורמים והקונסרווטיבים, שהוא חזית נוספת במאבק הכולל על מעמדה של הגישה האורתודוקסית ביחסי דת ומדינה.

יש לתת את הדעת על כך, שבעיית הלא־יהודים בחברה היהודית אינה מסתיימת בהגעתם של עולים לא־יהודים, במסגרת חוק השבות. לצד הקולקטיב היהודי, מתפתחת בישראל קבוצה נוספת של לא־יהודים – העובדים הזרים – המגיעים, כפי שמציין יעקב קונדור, "בתוקף חוק ברזל כלכלי־חברתי־מדיני".⁸³

82 דוגמה לעמדה חילונית ראה: משה נגבי: "הקרוב על העלייה", מעריב, 3.6.1994, מוסף שבת; דוגמה לעמדה דתית ראה: "סכנה בפתח", הצופה, 26.5.1994; יודגש כי בהקשר לחוק השבות ניכרת גם בין לא־דתיים נכונות לשינוי החוק. ראה מאמרו של גורדון הנזכר לעיל בהערה 10.

83 יעקב קונדור, עובדים זרים בישראל: הבעיה ופתרונה הכלכלי־מדיני, ירושלים 1997, עמ' 1.

לא־יהודים לצדו של קולקטיב יהודי: העובדים הזרים

את סקירתו על העובדים הזרים פותח קונדור במשפט, הקובע באופן ברור וחד־משמעי כי "העובדים הזרים הם בעיה. מדוע הם בעיה? משום שהם רבים... ומשום שהם עומדים עוד להתרבות... הם יהפכו כך את מדינת היהודים למדינה רב־לאומית, מוכת סכסוכי מיעוטים עקובים מדם... שסופה חורבן".⁸⁴ גם אם איננו מקבלים הערכות ומסקנות אפוקליפטיות אלו עד תומן ובמלואן, אין ספק שתופעת העובדים הזרים עתידה להתפתח לבעיה רבת משמעות והשלכות, במאבק הכולל על הזהות הקיבוצית הישראלית בכלל והיהודית בפרט. גם אם המודעות לתופעת העובדים הזרים הולכת וגוברת, נראה עדיין שבהקשר זה, מעדיפים רבים לחשוב כי לנו, בניגוד למדינות מערב אירופה, זה לא יקרה.

ריבוי הגורמים המעורבים בהיבטים שונים של תופעת העובדים הזרים – הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שירות התעסוקה, משרד העבודה, משרד הפנים והמוסד לביטוח לאומי – מקשה על הערכת מספרם. לכך יש להוסיף את העובדה, אותה מציינים הסוציולוגים זאב וזאנקה ואריק כהן, ש"אותם מספרים מופרזים ננקטים על ידי שחקנים

פוליטיים, במטרה ליצור פניקה מוסרית סביב נוכחותם של אותם מהגרים בארץ, ומתוך כך להגדירם כסכנה ממשית לחברה הישראלית.⁸⁵ בהתבסס על מקורות שונים, הוערך מספר העובדים הזרים השוהים בארץ ללא היתר בסוף שנות התשעים, בין 70,000 ל-120,000. אם נוסיף לכך לפחות 70,000 עובדים זרים ברישיון – המספר הנמוך ביותר שנמסר ממקורות רשמיים – ניתן לאמוד את מספר העובדים הזרים ב־200,000.⁸⁶ בדצמבר 2001 הצהיר שר העבודה והרווחה שלמה בניזרי, כי "יש בארץ 247,000 עובדים זרים".⁸⁷

על רקע קיומן של עמדות ציבוריות, שלא לומר אמונות ותקוות, בדבר זמניותה של התופעה והאפשרות לעצירתה באמצעות מדיניות אכיפה, חשוב להדגיש כי הפיכתה לתופעה של קבע כמעט בלתי נמנעת. בין החוקרים העוסקים בסוגיית העובדים הזרים קיימת הסכמה, המתבססת על ניסיון המדינות המערביות, כי "חלק מהזרים הופכים לקבועים ובדיעבד הם מקבלים מעמד של תושב ואף של אזרח, מקימים משפחה ומשתלבים בחברה".⁸⁸ הגירת עובדים, שמניעה הראשונים הם כלכליים מובהקים, יוצרת דינמיקה חברתית חדשה, שלעתים אינה קשורה למניעים הראשונים.⁸⁹ לכך יש להוסיף את השפעת תהליכי הגלובליזציה על החברה הישראלית, השפעה שלדעת אורי רם, היא בלתי נמנעת, כיוון שמדינת הלאום הולכת ומאבדת את השליטה על תהליכים כלכליים בכלל, ועל אלו הקשורים לקיומה של מדינת הרווחה בפרט.⁹⁰

85 זאב רוזנהק ואריק כהן, "דפּוּסִי הכללה של 'עובדים זרים' ומשטר ההגירה בישראל: ניתוח השוואתי", **סוציולוגיה ישראלית** ג, 1 (2000), עמ' 58.

86 רוזנהק וכהן, **שם**, עמ' 58; זאב רוזנהק, "מהגרי עבודה במדינת הרווחה הישראלית: מגמות הדרה והכלה", **ביטחון סוציאלי** 56 (נובמבר 1999), עמ' 97; חנה פִּיֶּשֶׁר, "עובדים זרים: תמונת מצב, מסגרת פורמלית ומדיניות ממשלתית", בתוך רובי נתנזון ולאח אחדות (עורכים), **הפועלים החדשים: עובדים ממדינות זרות בישראל**, תל אביב 1999, עמ' 15.

87 "תחזית קשה לשנה הקרובה: שיא של 270,000 מובטלים", **מעריב**, 18.12.2001, עמ' 5.
88 אורי ינאי ואלן בורובסקי, "עובדים זרים בישראל: זכויות ונגישות למערכות רווחה", **ביטחון סוציאלי** 53 (נובמבר 1998), עמ' 76.

89 רובי נתנזון ולאח אחדות, "פתח דבר", בתוך **הפועלים החדשים** (לעיל הערה 86), עמ' 7-12.

90 אורי רם, "בין הנשק והמשק: הפוסט־ציונות הליברלית בעידן העולמקומי", בתוך אורי רם ואורן יפתחאל, **"אתנוקרטיה" רעולמקומיות: גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל**, באר שבע 1999, עמ' 41-100.

מדינת הרווחה הייתה, מעבר ליישומיה הייחודיים במדינות המערב השונות, הסדר של מדינת לאום המתקיים בין שלושה גורמים מרכזיים: הממשלה, המעסיקים ובעלי ההון, והאיגודים המקצועיים. בצורתו האידאלית, כלל ההסדר הבטחת תעסוקה, שכר סביר, יציבות ביחסי העבודה ומערכת משלימה של רווחה סוציאלית. האחדת השוק העולמי, לביטוח של הגלובליזציה במישור הכלכלי, יצרה תחרות כלל-עולמית, שמשתתפים בה שחקנים רבים לאין שיעור מאלה הנוטים חלק בתחרות המוגבלת של משק מדינתי סגור יחסית, וכתוצאה מכך, התעוררו לחצים הולכים ומתגברים להפחתת עלויות הייצור. על רקע זה, החל תהליך חד-כיווני של זרימת הון והשקעות לסביבת עבודה זולה. מכאן מובנת התופעה של העברת מפעלים עתירי כוח אדם למדינות עניות, שבהן סביבת העבודה זולה בשל היעדר מדיניות רווחה מפותחת.

לענייננו, חשובה התופעה של הגירת עבודה ממדינות עניות למדינות המערב העשירות. עובדים זרים הם, למעשה, ביטוי ליצירת סביבת עבודה זולה במדינת הלאום המפותחת. תהליך זה הוא חלופה להעברת מפעלים לחוץ לארץ. מכאן עולה, שמדינה השואפת להשתלב בכלכלה העולמית ולקדם את מעמדה, אינה יכולה שלא להשתלב גם במגמות אלו, שמשמעותן הפיכת העובדים הזרים לתופעה של קבע. הצעות דוגמת "הטלת מס כבד על העסקת זרים בשכר נמוך, תוך אכיפה מחמירה וקפדנית"⁹¹, הן חסרות סיכוי, כיוון שצעד מעין זה יפגע ביכולת לעמוד בתחרות העולמית הגוברת. מדיניות של גירוש עובדים בלתי חוקיים נראית יותר כביטוי לתקווה, שהאפשרות ליישמן מוגבלת במידה רבה. יתר על כן, האמנות הבינלאומיות, שחשיבותן הולכת וגוברת כחלק מהגלובליזציה, רואות את המדינה כאחראית גם על העובדים הבלתי חוקיים הנמצאים בתחומה. אחריות זו נובעת מכך, שהמדינה לא פעלה למניעת כניסתם, ומשנכנסו לתחומיה, לא פעלה להרחקתם.⁹²

91 יעקב קונדור, לעיל הערה 83, עמ' 1.

92 ינאי ובורובסקי, לעיל הערה 88.

לצד ההסכמה בדבר התבססות תופעת העובדים הזרים כתופעה של קבע, קיימת הסכמה רחבה בדבר תהליכי השתקעותם והפיכתם, בהדרגה, לחלק מהחברה הקולטת. למרות נוקשותו המובהקת של משטר ההגירה האתנולאומי בישראל, ניתן לזהות תהליכי הכלה ברורים של חלק מהעובדים הזרים בישראל. בתל אביב, שיש בה קהילה גדולה של עובדים זרים, מספקת להם העירייה שירותי בריאות וחינוך. גם אם הדבר הפך מוקד קבוע של סכסוכים בין העירייה לשלטון המרכזי, הוא מעיד על כך שמה שקרה באירופה, אכן מתרחש בהדרגה גם בישראל.⁹³

ייאמר מיד, כי מבחינת קצב תהליכי ההתערות והיקפם, אין להשוות בין הפוטנציאל הטמון בעובדים הזרים בטווח הארוך לפוטנציאל המקיף והמקיף הטמון בעולים הלא־יהודים. אולם התהליכים כבר בעיצומם, והבעיות שהצגנו בהקשר לעולים הלא־יהודים רלוונטיות, בטווחי זמן ארוכים יותר, לעובדים הזרים. קשה לדמיין עתה התערות משמעותית של העובדים הזרים בחברה היהודית עצמה. האפשרות לנישואי תערובת בין צאצאי עובדים זרים ובין יהודים נראית רחוקה, כיוון שכיום מדובר בקבוצה חברתית החיה עדיין בשוליה של החברה הישראלית. אולם כל השלבים שזוהו במדינות אחרות, זוהו כבר בישראל: הקמת ארגונים לקידום ולשמירה של זכויותיהם של העובדים הזרים בחברה הקולטת, דוגמת "קו לעובד", היענות של גורמים רשמיים מסוימים לצרכיה של אוכלוסייה זו, דוגמת עיריית תל אביב, התארגנות עצמית ויצירת מסגרות קהילתיות בקרב העובדים הזרים, וכיוצא באלו. כיום מקובל להעריך, כי כשליש מהעובדים הזרים נמצאים בתהליכי השתקעות בארץ. מספרם של ילדי העובדים הזרים מוערך בין 6,000 ל־7,000.

תחת הכותרת הפרדוקסלית "רוב יהודי לא־יהודי", מציע ירון לונדון "פתרון שישי למצוקה דמוגרפית האורבת מעבר לאופק". על פי הצעתו, "ישראל לא תאבד את אישיותה הייחודית, אם יהגרו אליה כמה רבבות

93 ראה מאמריהם של רוזנהק וכהן הנזכרים לעיל בהערות 85, 86.

רוסים, הודים, סינים או ארגנטינאים מדי שנה. צירופם של לא יהודים לבסיס הכוח היהודי של המדינה, הוא הפתרון היחיד שיישמו תלוי רק בנו, ושאינו כרוך באלימות". כהוכחה ל"יכולת ההטמעה של הציוויליזציה שלנו", הוא מביא את קליטתם של העולים מחבר המדינות, שלמרות העובדה ש"רבע מהם אינם יהודים, ועוד רבים נטולי זיקה ליהדות ולאידאולוגיה הציונית", הרי "הם הופכים לחלק ממקשת העבריות".⁹⁴ אם נצרף לכך את העמדות החילוניות הפתוחות והליברליות, בכל הנוגע לדרכי ההצטרפות לעם היהודי, הרי מבחינת חלק מהדוברים שהוצגו לעיל, ראויים חלק מהעובדים הזרים, ובמיוחד ילדיהם, להיחשב יהודים או, לכל הפחות, להצטרף ולהשתלב ב"מקשת העבריות". ואכן, במאמר נוסף מצביע ירון לונדון על פתרון בעיית העובדים הזרים:

כאשר מדיניות נכשלת באופן כה נחרץ, לאורך זמן כה רב, יש מקום להרהר בשינוי שלה. בין כה וכה, התגבשה מציאות חברתית המשנה את בסיס הדיון... הבחנה בין "עובד זר" ל"מהגר" או "עולה", היא שאלה של תודעה... אם נקבע שהם, או אחדים מהם, הם תושבי קבע, "משלנו" הם, מייד ייעלמו השיקולים הכלכליים, וברצון נקבל על עצמנו את מלוא האחריות לגורלם. זה יחייב אותנו להטמיע אותם בהוויה הישראלית, ועד מהרה יהיו ככולנו, לא רק בתודעתנו, אלא גם בתודעתם.⁹⁵

במציאות העכשווית זה עדיין לא ניכר, ועמדה כזו היא חריגה בנוף האתני הבולט של החברה היהודית בישראל. אולם פני הדברים יהיו שונים מול ילדים דוברי עברית רהוטה, שנולדו בישראל.⁹⁶ במציאות

94 ירון לונדון, "רוב יהודי לאיהודי" (לעיל הערה 19).

95 הנ"ל, "כולנו עובדים זרים", **ידיעות אחרונות**, 8.11.2001, 24 שעות, עמ' 5.

96 באחד מדיוני ועדת המשנה של הכנסת לנושא העובדים הזרים, הוצג סיפורה של ילדה שהגיעה לארץ בגיל 6 ועתה, בגיל 18, מבקשים לגרשה. סביר להניח כי ככל שיחלפו השנים, יגדל שיעור מקרים אלו לכדי תופעה משמעותית, שתחייב תשומת לב וטיפול נרחב.

של הדור הבא, זה יהפוך רלוונטי ומעשי יותר, מנקודת מבט מערבית ליברלית.

סקר דעת קהל שערכו רפי סמית וקרן שביט, בסוגיית העובדים הזרים, מעלה נתונים משמעותיים ביותר, בכל הנוגע לאפשרות התערותם בחברה הישראלית. לנשאלים הוצגו מספר אפשרויות להתמודדות עם תופעת העובדים הזרים. לאפשרות של "מתן אזרחות לעובדים השוהים יותר מ-4 שנים", השיבו 23% "תומך" ו"תומך מאוד", לעומת 69% שהשיבו "מתנגד" ו"מתנגד מאוד". אפשרות מרוככת של "מתן אישורי שהיה לעובדים השוהים ללא היתר", זכתה לתמיכתם של 39% מהנשאלים, לעומת 55% שהתנגדו. בחברה הישראלית קיים אפוא רוב ברור, המתנגד לצעדים שיביאו להתערות העובדים הזרים,⁹⁷ אולם לצד הרוב הזה, יש מיעוט ניכר התומך בצעדים שמשמעותם היא התערות העובדים הזרים בחברה.

הסקר מצביע על מתאם גבוה וקבוע, בין השתייכות דתית לעמדות שליליות כלפי העובדים הזרים ובין השתייכות חילונית לעמדות חיוביות כלפיהם: 45% מהחילוניים, 37% מהמסורתיים ו-29% מהדתיים סבורים שנוכחות העובדים הזרים תורמת לכלכלה הישראלית. הקביעה כי על המדינה לספק שירותי בריאות וחינוך לעובדים בלתי חוקיים, זכתה להסכמה של 64% מהחילוניים, 45% מהמסורתיים ו-27% מהדתיים.⁹⁸ המתאם העולה מהסקר מראה, כי מעמדם העתידי של העובדים הזרים עומד להפוך חזית נוספת במאבק הכולל שבין חילוניים לדתיים, על הזהות הקולקטיבית בישראל בכלל ועל הזהות היהודית בפרט. להלן נראה, שיחסי הגומלין בין הרוב היהודי למיעוט הערבי בישראל עשויים לשמש מאיץ להתערות הלא־יהודים בקרב הרוב היהודי.

97 התקשורת הישראלית מרבה לדווח על מקרים של אפליה ופגיעה בעובדים זרים ובאלו הקרובים להם, ועיתון "הארץ" בולט במגמה זו. ראה לדוגמה לילי גלילי, "אם הייתי יוצאת עם תאילנדי, בכלל היו עושים בי לינץ'", **הארץ**, 22.8.2001, עמ' 33; יוסף אלגזי, "לנתב"ג ובחזרה", **הארץ**, 14.12.2001, עמ' 7.

98 רפי סמית וקרן שביט, **עמדות הציבור בנושא העובדים הזרים**, ירושלים 2001.

המיעוט הערבי: סיכויים קלושים להשתלבות בהתבוללות ישראלית ותרומה להתפתחותה

הדיון במיעוט הערבי ויחסי הגומלין שלו עם הרוב היהודי, רלוונטי לענייננו במספר היבטים: ראשית, עצם מעמדו כמיעוט לא־יהודי, מעורר את השאלה, באיזו מידה עשוי מיעוט זה להשתלב, בזמן זה או אחר, בתהליכי ההתבוללות הישראלית. שנית, גם אם נטען שהסיכויים להשתלבותו בתהליך זה קלושים בטווח הנראה לעין, יש לבחון את תרומתו של המיעוט הערבי להתבוללות הישראלית בהתייחס לשתי הקבוצות האחרות העומדות במוקד דיוננו, העולים והעובדים הזרים. ולבסוף, יש לתת את הדעת, שרעיון מדינת כל אזרחיה עולה, במיוחד ובעיקר, בהקשר למעמדו של המיעוט הערבי בישראל. לא מן הנמנע שהמיעוט הערבי, ועמו הזרם הפוסט־ציוני האידאולוגי, יצטרפו לכוחות המעודדים את ההתבוללות הישראלית, כשלב ביניים בקידום רעיון 'מדינת כל אזרחיה' במלואו.

עיקר השיח האקדמי־מחקרי על מעמדו של המיעוט הערבי ועל מבנה המשטר בישראל בהקשר זה, התנהל סביב תקפותו של דגם הדמוקרטיה האתנית, שאותו הציע ופיתח סמי סמוחה. הדגם מדגיש, מחד גיסא, שישראל היא דמוקרטיה, בכך שלכלל האזרחים ניתנות זכויות חברתיות ופוליטיות והמיעוט יכול להיאבק לשינוי מעמדו; אך,

מאידך גיסא, היא אתנית, כיוון שמבנה המשטר מעניק העדפה מהותית ומבנית לרוב היהודי.⁹⁹ דגם זה זכה לביקורת, הן מן הבחינה התאורטית הן מן הבחינה האידיאולוגית. עזמי בשארה תיאר תאוריה זו כ"מסוכנת ביותר, משום שהיא זו המשלימה ביותר עם המציאות".¹⁰⁰ "במקום ליישם את המודל הדמוקרטי במציאות, באמצעות ביקורת המציאות הקיימת", מציע סמוחה להפוך את המציאות הקיימת למודל.¹⁰⁰ בשארה מתעלם בביקורתו החריפה מהעובדה, שסמוחה קורא בעקיבות לשיפור משמעותי של הדמוקרטיה האתנית, באמצעות חיזוק המרכיב הדמוקרטי והפחתת האתניות העומדת בבסיס אפליית המיעוט.¹⁰¹ אורן יפתחאל טען, שתקפותו של הדגם, כהסבר ליציבות ארוכת טווח, לוקה מצד השוואתו עם משטרים דומים. נראה כי ביקורת זו זכתה לאישוש במהומות אוקטובר 2000, שפרצו בקרב המיעוט הערבי עם פריצת אינתיפאדת אל-אקצה. בביקורת מאוחרת יותר אף נטען, כי אפליית המיעוט הערבי היא כה מהותית, עד שלא ניתן לתאר את ישראל כדמוקרטיה. על רקע זה, הציע יפתחאל לתאר את ישראל כ**אתנוקרטיה**, מונח המבטא רק את שליטת הרוב היהודי, ללא ציון עובדת היותה של ישראל דמוקרטיה מכל בחינה שהיא.¹⁰² בשיח האקדמי אף ניכרות עמדות הנוטות להדגיש את ההיבטים החיוביים במעמדו של המיעוט הערבי, ואף את יתרונותיה של הדמוקרטיה האתנית. אולם גם עמדות

99 סמי סמוחה, "דמוקרטיה אתנית: ישראל כאבטיפוס", בתוך רות גביון ודפנה הקר (עורכות), **השע היהודי-ערבי בישראל: מקראה**, ירושלים 2000, עמ' 153-200; "אופציית הסטטוס-קוו: ישראל כדמוקרטיה אתנית – מדינה יהודית-דמוקרטית", בתוך שרה אוסצקי לזר, אסעד גאנם ואילן פפה (עורכים), **7 דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל**, גבעת חביבה 1999, עמ' 23-77.

100 עזמי בשארה, "הערבי הישראלי: עיונים בשיח פוליטי שסוע", **השע היהודי-ערבי בישראל** (לעיל הערה 99), עמ' 40-41.

101 על מגוון האופציות לשיפור מעמד המיעוט, מבלי לפגוע באופן מהותי בהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית, ראה אילן סבן, "אופציית גבול הפרדיגמה הציונית", **7 דרכים** (לעיל הערה 99), עמ' 79-121.

102 אורן יפתחאל, "מודל 'הדמוקרטיה האתנית' ויחסי יהודים-ערבים בישראל: היבטים גיאוגרפיים, היסטוריים ופוליטיים", **השע היהודי-ערבי בישראל** (לעיל הערה 99), עמ' 107-123; הנ"ל, "החברה הישראלית וההשלמה היהודית-פלסטינית: 'אתנוקרטיה' וסתירותיה הטריטוריאליות", **"אתנוקרטיה" ו"עולמקומיות"** (לעיל הערה 90), עמ' 11-39.

אלו מדגישות את העובדה שקיימת אפליה משמעותית בישראל, וקוראות לתקן אותה באופן נרחב.¹⁰³

בכל מקרה, אין מחלוקת על כך שהלאומיות היהודית, המתמצה בהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית, נושאת בחובה היבטים אתניים נרחבים ועמוקים. הללו מעוררים שאלות סבוכות ומורכבות, ביחס לכל מי שאינו משתייך לקולקטיב היהודי בכלל, וביחס למיעוט הערבי בפרט. יתר על כן, להיבטים האתניים כשלעצמם נוספת העובדה, שהמיעוט הערבי נתפס כנושא פוטנציאל מסוכן מבחינה ביטחונית, על רקע הקשרים התרבותיים, הדתיים והלשוניים עם העולם הערבי בכלל, ובשל היותו חלק מהעם הפלסטיני בפרט. המגוון הרחב של הכינויים היצירתיים, שנקשרו למעמדו של המיעוט הערבי בישראל, מעיד על הבעייתיות המורכבת והסבוכה של הסוגיה: **דיירי משנה, תיירים, זרים במולדת, זרים באוטופיה, נוכחים נפקדים, אזרחים סוג ב', אזרחים-לייט, וכיוצא באלו.** סעיד זידאני היטיב לבטא את התבלטות ההיבט האתני בקרב הרוב היהודי, בהתייחסו למעמד המיעוט הערבי לעומת העם היהודי, וקשריו עם מדינת ישראל. בעוד הערבי נמצא בעמדה נחותה, "היהודי בישראל הוא אזרח אקטואלי, ואילו היהודי בתפוצות הוא אזרח פוטנציאלי".¹⁰⁴

על רקע זה, מובן מדוע נישואי תערובת בין יהודים לערבים הם תופעה זניחה ושולית לחלוטין. בחינת שדה המחקר בסוגיה מוגדרת זו, מעלה יכול דל ביותר, בהתאם להיקפה של התופעה. מספר הזוגות המעורבים נע בין 1,000 ל-2,000. השאם אסדי מציין את היחס הקשה של המשפחות היהודיות כלפי בנותיהן שנישאו לערבים. יחס זה בא לידי ביטוי חריף בעובדה, ש-70% מהמשפחות ישבו שבעה על בנותיהן, צעד המעיד על תפיסת נישואים אלו כמוות לכל עניין ודבר. יחס מתון

103 ראה לדוגמה שלמה אבינרי, "מיעוטים לאומיים במדינות לאום דמוקרטיות", בתוך אלי רכס (עורך), **הערבים בפוליטיקה הישראלית: דילמות של זהות**, תל אביב 1998, עמ' 17-27; רות גביון, "מדינה יהודית ודמוקרטיה?", **שם**, עמ' 125-137.

104 סעיד זידאני, "הערבים במדינה היהודית: מעמדם בהווה ובעתיד", **שם**, עמ' 111.

בהרבה נמצא בקרב הערבים, כלפי נישואי התערובת.¹⁰⁵ בכל מקרה, האפשרות לנישואי תערובת נדחית על ידי הרוב המכריע של היהודים והערבים כאחד. המסקנה הברורה העולה מהדברים היא, שהשתלבותם האפשרית של ערבים בתופעת ההתבוללות הישראלית, היינו טמיעתם בקרב הרוב היהודי, חסרת כל סיכוי משמעותי בטווח הנראה לעין. אולם, כפי שנבהיר להלן, למיעוט הערבי עשויה להיות השפעה חשובה מאוד על התפתחות ההתבוללות הישראלית של הלא־יהודים שאינם פלסטינים.

דומה כי אין מי שיחלוק על כך, כי בשנים האחרונות בכלל ומאז אוקטובר 2000 בפרט, החרף השסע הלאומי בין יהודים לערבים באופן דרמטי. תהליך זה בולט במיוחד על רקע הנטייה שרווחה עד לאמצע שנות התשעים, לראות את השסע כהולך ומתמתן. כך, לדוגמה, פותח סמי סמוחה את הצגת אחד ממחקריו, שהתבסס על נתונים משנת 1995:

התיזה המרכזית שלי היא, שהפלסטינים אזרחי ישראל נתונים בתהליך היסטורי של ישראליוצייה של הזהות והפוליטיקה שלהם. משמעות התהליך הזה כפולה: השתלבות הולכת וגדלה בזהות ובפוליטיקה הישראלית, מחד גיסא, והתרחקות מהזהות ומהפוליטיקה הפלסטינית, מאידך גיסא. הטענה היא, שבמשחק הכוחות וההשפעות, הולכת הישראליוצייה וגוברת על הפלסטיניוצייה.¹⁰⁶

בהתייחסו לנתונים אלו, בעקבות מהומות אוקטובר 2000, הבהיר סמוחה, כי "מהסקר שנערך באפריל 1999 התברר שמגמה זו נבלמה

105 השאם אסדי, **נישואי תערובת בין ערבים ויהודים בישראל: מחקר גישוש**, עבודת גמר, אוניברסיטת תל אביב 1984, עמ' 16, 51-54; ראה גם עבאדי נאסר, **נישואי תערובת בין ערבים ליהודים בישראל**, עבודת גמר, אוניברסיטת תל אביב 1991.

106 סמי סמוחה, "הישראליוצייה של הזהות הקיבוצית והאוריינטציה הפוליטית של הפלסטינים אזרחי ישראל: בחינה מחדש", **הערבים בפוליטיקה הישראלית** (לעיל הערה 103), עמ' 41.

והתחלפה בהקצנה".¹⁰⁷ החרפת השסע הלאומי, שאחד משיאי היה באוקטובר 2000, נובעת מתהליכי הקצנה לאומית ודתית במקביל ובמשולב. בהקשר זה, חשובה ההבחנה בין האליטות והמנהיגות הפוליטית של המיעוט הערבי לבין הציבור הרחב. דוברים רבים המתייחסים לתהליכים העכשוויים, נוטים להדגיש את העובדה, שחלקים נרחבים בציבור הערבי אינם מהווים חלק מאותה הקצנה.¹⁰⁸ אולם גם אם נניח שאלו פני הדברים, אין לכך משמעות רבה, בכל הנוגע להשפעת ההתפתחויות על הציבור היהודי. הערבים והיהודים מתוארים תדיר כשתי חברות נבדלות ונפרדות כמעט לחלוטין, אף שהן חיות זו לצד זו בחברה הישראלית. בתנאים אלו של היעדר מגעים ישירים ויומיים משמעותיים, גוברות באופן משמעותי הנטיות לתפיסות הזדיות סטראוטיפיות ולהכללות הרחוקות מהמציאות האמתית. נוסף על כך, עולה לאין שיעור חשיבות התנהגותה של ההנהגה הפוליטית, הזוכה מטבע הדברים, לסיקור תקשורתי רחב יחסית. הציבור היהודי נוטה לראות בהנהגה הפוליטית והדתית ביטוי לתהליכים כלליים המתרחשים בציבור הערבי, גם אם במציאות פני הדברים שונים.

על העמדה הרווחת בדבר תהליכי ההקצנה בקרב ההנהגה הערבית, מעידים במיוחד דוברים המזוהים עם המחנה החילוני הליברלי. מחנה זה מזוהה בחברה היהודית עם הדרישה להגברת השוויון של המיעוט הערבי בישראל. בנימין נויברגר עורך הבחנה חדה בין המחנות הפוליטיים בישראל, בכל הנוגע ליחסם למיעוט הערבי. לטענתו, בעוד שגישת האינטגרציה מאפיינת באופן מובהק את המחנה החילוניוני, במחנה הנציידתי בולטת מגמת הדלהגיטימציה.¹⁰⁹ בקרב רבים המזוהים עם המחנה היוניליברלי ועם המרכז הפוליטי בישראל, ניכרו, בשנים האחרונות בכלל ואחרי אוקטובר 2000 בפרט, נימות של

107 סמי סמוחה, "עדיין ניתן לשקם את היחסים", **ידיעות אחרונות**, 11.10.2000, עמ' 6.
 108 ראה לדוגמה שלום ירושלמי, "ההזדמנות האחרונה", **מעריב**, 30.10.2000, מעריב היום, עמ' 6. במאמר מתואר הערבי הממוצע כמעוניין בדרישות שקט.
 109 בנימין נויברגר, "הקול הערבי: בין אינטגרציה לדלהגיטימציה", **הערבים בפוליטיקה הישראלית** (לעיל הערה 103), עמ' 31-39.

אכזבה קשה ויאווש מהתהליכים העוברים על הנהגתו של המיעוט הערבי. עוד לפני המהומות, מציין אמנון רובינשטיין כי "לאלה מאתנו שפעלו, במעלה ההר, למען יותר זכויות לערביי ישראל, ימים אלה הם ימים של מפח נפש צורב... לא יותר זכויות... אלא התקוממות נגד עצם קיומה ומהותה של ישראל כמדינת העם היהודי". איתן הבר, בהכללה, טוען ש"חברי הכנסת הערבים, כמעט כולם, רוצים ברעתנו, כמו בוחרים. הם מתחרים ביניהם במידת הקיצוניות". מאיר פעיל, מהוותיקים שבאנשי השמאל, מתאר את היפוך הציפיות: "במקום שהרגשת הנחת והסיפוק של ערביי ישראל תסתנן ותחדור אל ערביי הגדה והרצועה, התחולל התהליך הטבעי ההפוך – הרגשת השנאה, האיבה והניכור של ערביי הגדה והרצועה התפשטה אל אחיהם ערביי מדינת ישראל". ויקי שירן, שלפני המהומות טענה כי "אנחנו צריכים לשמוח בהתעצמותם, מפני שרק אנשים זקופים, בעלי הערכה עצמית, תורמים לחברה בה הם חיים", הבהירה לאחר מספר חודשים ש"יש לערוך דיון עמוק ורציני בעקבות החשיפה של הרצון לביטול המדינה היהודית"¹¹⁰. יוסי שריד מודה כי "הנאורות מסתיימת על סף הבית... מה שהִקָּה רבים מהתומכים שלנו, היה המחזות בתוך ישראל... אני לא מחסידי ההפרדה – אנחנו כאן ואתם תלכו לעזאזל – אבל יכול להיות שחלק גדול ממצביעי מרץ חושב ככה"¹¹¹.

אם כך הם פני הדברים במחנה החילוני הליברלי, נקל לשער את התגובות החריפות הנשמעות במחנות המאופיינים בהשתייכות דתית ובעמדות נציות. במחנות אלו, ניכרת עלייה דרמטית ורחבת היקף בתפיסת המיעוט הערבי כגֵּיס חמישי מסוכן, וכמי שמשמש מרכיב בתנועת המלקחיים הפלסטינית שתכליתה לחסל את המדינה היהודית.

¹¹⁰ אמנון רובינשטיין, "הרדיקליזם החדש של חד"ש", **הארץ**, 16.5.2000, עמ' ב1; איתן הבר, "מתפוצצים לנו בפרצוף", **ידיעות אחרונות**, 17.9.2000, 24 שעות, עמ' 5; מאיר פעיל, "מי השופכן והדבש", **מקור ראשון**, 12.5.2000, עמ' 20; ויקי שירן, "בערבית זה נשמע אחרת", **ידיעות אחרונות**, 8.5.2000, 24 שעות, עמ' 5; ויקי שירן, "שתי מדינות לעם אחד", **ידיעות אחרונות**, 31.10.2000, 24 שעות, עמ' 3.

¹¹¹ עפר שלח, "הנאורות מסתיימת על סף הבית", **ידיעות אחרונות**, 13.10.2000, המוסף לשבת, עמ' 19.

בתוך כך, נשמעים קולות מפורשים הקוראים לבטל חלק משמעותי מהזכויות הניתנות למיעוט הערבי, דוגמת ההכרה בשפה הערבית כשפה רשמית, היינו לבטל את הדמוקרטיה האתנית הקיימת ולהחליפה בדגם נוקשה יותר ביחס למיעוט.¹¹²

התפתחויות אלו הביאו לעלייה משמעותית וברורה בתחושות האיום הקיומי המתפתח מכיוונו של המיעוט הערבי. תחושות אלו, כך נראה, חוצות קווים פוליטיים. ירון לונדון, המצהיר על תמיכתו בנקיטת צעדים לכינון 'מדינת כל אזרחיה', ודן מרגלית, מעלים את האפשרות שמדינת ישראל תצטרך לנקוט צעדים של דמוקרטיה מתגוננת.¹¹³ כותרות מאמריהם של המזוהים עם העמדות הנציות אינן מותירות מקום לספק: "על סף תהום", "החזית השנייה", "הכיבוש הערבי כבר לא זוחל", "לערער את היסודות, לערער את המצפון", וכיוצא באלו.¹¹⁴ בשיח הציבורי בקרב הרוב היהודי, ניכרת מודעות הולכת וגוברת לדפוסי פעולה הנתפסים כניסיון לקעקע את מדינת ישראל כמדינה יהודית: העלאת התביעה להחזרת העקורים הפנימיים לכפרים שחרבו בשנת 1948, מסעות שורשים למסגדים ולכפרים שחרבו כדי לציין ימי זיכרון; העלאת הצעות חוק שתכליתן להחיל את חוק השבות על קרובי משפחה של ערבים אזרחי ישראל; קניית דירות באזורים יהודיים כחלק ממהלך לאומי, וכיוצא באלו.

112 הדוגמאות שלהלן הן רק טיפה בים הכתבות והמאמרים המאופיינים במגמות דומות, במיוחד מעל דפי העיתונות המזוהה כנצית ודתית – 'מקור ראשון' והצופה: ישראל הראל, "החידק הטורף", **הארץ**, 18.5.2000, עמ' ב1; יהודה אריאל, "אין מכירים את המגזר הערבי", **הצופה**, 23.10.2000, עמ' 9; עקיבא צימרמן, "בקרב גם רמטכ"ל ערבי", **הצופה**, 23.10.2000, עמ' 9; נדב העצני, "שליטת אזרחות, יש סעיף כזה", **מקור ראשון**, 27.10.2000, עמ' 11. לאפיוניה של האפשרות להקשחת היחס למיעוט הערבי, ראה מוחמד אמארה, "האופציה של 'סטטוס-קוו מוקשח' – הרעה משמעותית במעמד המיעוט הערבי בישראל: נסיגה מממדים דמוקרטיים והתקרבות לשברון אלום", **7 דרכים** (לעיל הערה 99), עמ' 123-154.

113 ירון לונדון, "להיות פלשתיני בארצנו", **ידיעות אחרונות**, 13.11.2000, 24 שעות, עמ' 7; דן מרגלית, "דמוקרטיה מתגוננת במצב חירום", **הארץ**, 5.10.2000, עמ' ב1. 114 ישראל הראל, "על סף תהום", **הארץ**, 6.4.2000, עמ' ב1; הנ"ל, "החזית השנייה", **הארץ**, 5.10.2000, עמ' ב1; דוד ניצן, "הכיבוש הערבי כבר לא זוחל", **הצופה**, גיליון פסח, 19.4.2000, עמ' 16-17; חגי הוברמן, "ונעבור לתוכניתנו חפש את המסגד", **שם**; שאול שיף, "לערער את היסודות לערער את המצפון", **הצופה**, 17.5.2000, עמ' 7.

על רקע תחושות איום אלו, נהפכה הבעיה הדמוגרפית, בהקשר ליחסי הרוב היהודי והמיעוט הערבי, לאחד הריטואלים הקבועים בשיח הציבורי המתנהל בקרב הרוב היהודי. אחת למספר שנים, מוצגים נתונים המצביעים על שיעורי הילודה של המיעוט הערבי, הגבוהים לאין שיעור מאלה של הרוב היהודי. נתונים אלו משמשים, לרוב, בסיס לטיעון בדבר ההתפתחות הדמוגרפית השלילית הצפויה, לרעת הרוב היהודי בעתיד. אחד החוקרים הבולטים בהקשר זה, ארנון סופר, מציג תחזיות פסימיות, שבמרכזן הפרת האיזון הדמוגרפי לטובת המיעוט הערבי. תחת הכותרת "סכנות אפשריות", הוא טוען כי "הגברת תביעותיהם... מלמדת כי ברור היכן דרישות אלה מתחילות, אך לא ברור היכן הן מסתיימות".¹¹⁵ דומה כי הסימן הבולט ביותר להעמקת השסע הלאומי בישראל, הוא פריחתו חסרת התקדים של רעיון חילופי השטחים עם הרשות הפלסטינית. במרכזו של הרעיון, עומדת ההצעה לחילופי שטחים על אוכלוסייתם: ישראל תספח שטחים שבהם יש ריכוזי אוכלוסייה גדולים של יהודים, מעבר לקו הירוק, ותעביר לרשות הפלסטינית שטחים צפופי אוכלוסייה פלסטינית, דוגמת ואדי ערה והמשולש.

מסקר שנערך בערב ראש השנה תשס"א עולה, כי 54% מהנשאלים סברו שהשסע בין דתיים לחילוניים הוא "הקרע העמוק ביותר", לעומת 24% שחשבו כי השסע בין יהודים לערבים־ישראלים הוא העמוק ביותר. בסקר זהה שנערך כעבור שנה, בערב ראש השנה תשס"ב, התהפכה התמונה: 49% העריכו את השסע הלאומי בין יהודים לערבים כחמור ביותר, לעומת 27% שחשבו כי השסע הדתי־חילוני ממשך להיות העמוק ביותר. כל שאר השסעים – בין ימין לשמאל, בין עניים לעשירים ובין ספרדים לאשכנזים – נותרו הרחק מאחור.¹¹⁶ תמורות אלו בדעת הקהל עשויות ללמד רבות, על מורכבותם של קשרי הגומלין האפשריים בין שני השסעים לנושא דיוננו. לתחושות האיום בקרב הרוב היהודי יש

115 ארנון סופר, "ערביי ישראל ותהליך השלום: המלצות למדיניות", *השסע היהודי־ערבי בישראל* (לעיל הערה 99), עמ' 145-152; הנ"ל, *ישראל, דמוגרפיה 2000-2020 סיכונים ואפשרויות*, חיפה 2001.

116 חמי שלו, "רוח רעה", *מעריב*, 14.9.2001, מוסף שבת, עמ' 29-31.

השפעה ממתנת על השסע הפנימי בין דתיים לחילוניים. תום שגב טוען, מחד גיסא, כי "ישראל עודנה נמצאת בדרכה אל מצב פוסט-ציוני", אך מאידך גיסא, "האינתיפאדה כמו החזירה את המדינה אל הרחם הציוני... האינתיפאדה החדשה בלמה את מלחמת התרבות".¹¹⁷ מכאן עולה, שהמחנות היריבים בקרב הרוב היהודי עשויים להעדיף את דרך הפשרה, כחלק מההתמודדות עם האיום המשותף מצדו של המיעוט הפלסטיני. תחושות איום משותפות מוצגות תדיר כגורם חשוב המעודד תהליכי פשרה והסדרה, כדרך לפתרון מחלוקות בקרב הקבוצות המאומות.

אולם אותו איום עצמו עשוי לזרז תהליכים שיחריפו את העימות הפנימי בקרב הרוב היהודי. אם תימשכנה תחושות האיום הקיימות כיום, הן עשויות לשמש מניע רב עצמה לעידוד ההתבוללות הישראלית של הקבוצות הלא-יהודיות והלא-פלסטיניות, בעלות הפוטנציאל להצטרפות לקולקטיב היהודי. ככל שיתבררו כנכונות התחזיות הדמוגרפיות – ולצורך העניין, תספיק התחזקות האמונה שהתחזיות נכונות – יגברו הלחצים לצירופם של הלא-יהודים שאינם ערבים לקולקטיב היהודי. הצעה מעין זו, גם אם היא בגדר חריג, כבר הועלתה בידי ירון לונדון. הראינו לעיל, כי הוא קושר במפורש בין הבעיה הדמוגרפית ובין פתרונה, באמצעות עידוד הגירתם של לא-יהודים למדינת ישראל.¹¹⁸ העובדה שדווקא ירון לונדון מעלה אפשרות זו, מעוררת יותר מחשד סביר, שהצגת הבעיה הדמוגרפית אינה אלא כסות למטרה הרבה יותר משמעותית. הוא עצמו הצהיר במספר הזדמנויות, שמדינת ישראל צריכה להתקדם בכיוון של 'מדינת כל אזרחיה'.¹¹⁹ מוזר למצוא שדווקא מי שדוגל במדינת כל אזרחיה, יחשוש לבעיה הדמוגרפית. לא מן הנמנע, שניתן לזהות כאן את תחילתה של מגמה

117 תום שגב, **הציונים החדשים**, ירושלים 2001, עמ' 133-134.

118 לעיל הערה 94.

119 ראה לדוגמה ירון לונדון, "טקס אחד וכמה שאלות", **ידיעות אחרונות**, 14.5.2000, 24 שעות, עמ' 5: "אני תולה את מלוא האחריות לכך ביהודים, כי ב-52 שנות עצמאות הם לא ניסו לכונן תודעת יחדיו החובקת את שני העמים החיים במדינה".

העתידה להתגבר. הדוגלים במדינת כל אזרחיה, בהקשר לשסע הלאומי, מודעים לכך שהם מיעוט זניח מבחינה פוליטית, ושהסיכויים לגבש תמיכה במדיניות כזו אפסיים.¹²⁰ לעומת זאת, קבלתם של לא־יהודים שאינם פלסטינים לתוך הקולקטיב היהודי, עשויה להתקבל ביתר קלות על חלקים משמעותיים בקרב הרוב היהודי, במיוחד כשמדובר בעולים. לא מן הנמנע, שבעלי אידאולוגיה זו מודעים לעובדה, שדרכי הצטרפות לא דתיות לקולקטיב היהודי לא תתקבלנה במחנה האורתודוקסי. הגדרת גבולות חדשים לקולקטיב עשויה להיתפס כשלב ביניים מקדים, ואף כהכנה פסיכולוגית מתאימה, למדינת כל אזרחיה האולטימטיבית, הרצויה בעיניהם. עדות נוספת לקשר ההדוק שבין השסע הלאומי לסוגיית העולים הלא־יהודים, ניכרה בעימות סביב הצעתו של שר הפנים אלי ישי, לשנות את חוק השבות. בדיון זה הצהיר חבר הכנסת ויקטור בריילובסקי משינוי: "נקבל גם רבע יהודי וחצי יהודי – או שנקבל בסוף רוב מוסלמי".¹²¹

לזרם החילוניות היהודית, כפי שהראינו, לא תהיה בעיה עם הצטרפות של לא־יהודים לקולקטיב היהודי, ללא שום קשר לשסע הלאומי. עמדתם ההולכת ומתגבשת נובעת מתפיסה חילונית יהודית העומדת בפני עצמה. הבעיה הדמוגרפית, לצד הרצון הבסיסי לקיים את המדינה היהודית, ישתלבו יחדיו, בדרך לזירוז גיבושן של דרכי הצטרפות לא דתיות לקולקטיב היהודי. המציאות החברתית־פוליטית בשסע הלאומי תשמש מניע נוסף להצדקת העמדה החילונית האידאולוגית, הקיימת ממילא. נוסף על כך, עשוי השסע הלאומי לשמש בסיס חשוב לשכנוע קבוצות חברתיות נוספות, דוגמת חלק מהמסורתניים, בחשיבותו של המהלך, לצורך שמירת זהותה היהודית של המדינה. אם בעבר, התאפיינו המסורתניים בתמיכה בעמדה האורתודוקסית שגור הוא הדרך הבלעדית, האיום הקיומי עשוי לשנות

120 על הסיכויים הקלושים של אפשרות זו, ראה אילנה קופמן, "אופציית המדינה הישראלית", **7 דרכים** (לעיל הערה 99), עמ' 201-241.
121 חיים שיבי ואחרים, "מסורבי ציון החדשים", **ידיעות אחרונות**, 12.12.2001, 24 שעות, עמ' 8.

את עמדותיהם של חלק מהם. לחלופין, עשויים להתפתח לחצים הולכים וגוברים מצדם של המסורתיים, לאימוץ גישות מקלות בתחום הגיור. אם לחצים אלו לא יועילו, כפי שהראינו, הדבר עשוי לשמש בסיס להאשמת המחנה האורתודוקסי, שלא השכיל לנקוט את הדרכים הראויות כדי לשמר את מעמד הגיור כדרך הבלעדית לכניסה לקולקטיב היהודי. כך ייפתח הפתח לקליטת הרעיונות החדשים, שבמרכזם האפשרות להגדרה מחודשת של גבולות הקולקטיב היהודי ודרכי ההצטרפות אליו.

בהקשר זה, לא ניתן להתעלם מהפרדוקס העצום, המובנה במחנות הדוגלים בהבלטת יהודיותה של המדינה בכלל ובתפיסת הערכים הדתיים כבלעדיים בפרט. המתנגדים המובהקים והבולטים להתבוללות הישראלית שלא באמצעות גיור, הם גם נושאי הדגל הבולטים של תפיסת המיעוט הערבי כאיום קיומי. מתנגדיה הבולטים של ההתבוללות הישראלית תורמים, אם כן, להתפתחותה באופן משמעותי, כנושאי הדגל של התפיסה השלילית של המיעוט הערבי בכלל, ושל התפיסה הרואה בו איום קיומי בפרט.

לקראת גיבוש מדיניות חדשה: הצעה לדיון ציבורי

קווי המדיניות שיוצגו להלן כבסיס אפשרי לדיון ציבורי, נשענים על מספר מטרות והנחות. ראשית, נקודת המוצא המרכזית היא השאיפה לשמור על הרוב היהודי המכריע, כתנאי חיוני להמשך קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. מכאן עולה, שהעלייה מחבר העמים בכללותה היא עלייה מבורכת, מכל נקודת מבט ציונית-יהודית. חשיבותה מתבררת במיוחד בהקשר הדמוגרפי, בתרומתה החשובה לשימור מעמדו המכריע של הרוב היהודי בישראל. שנית, מבחינת המצב הדמוגרפי של העולם היהודי בחוץ לארץ עולה, כי עלייתם של לא-יהודים תהפוך לתופעה של קבע, שיש להיערך לקראתה גם אם היקפיה ישתנו בהתאם לנסיבות, לתנאים ולאמצעות המוצא של העולים. שלישית, הפוטנציאל להחרפתם של שסעים פנימיים בקרב הרוב היהודי, על רקע ההתפתחויות שהוצגו לעיל, הוא ברור. מכאן, שיש לשאוף לכך שתהליכי הטמיעה של הלא-יהודים ייעשו ללא מחלוקות ועימותים קשים, העלולים לפגוע בלכידות של החברה היהודית ובכושר עמידתה מול האתגרים העומדים בפניה. כל ניסיון להציע מדיניות מעשית לפתרונה של בעיה מוגדרת מעורר, מטבע הדברים, את השאלה, בדבר הסיכויים שמדיניות זו אכן תמצא אוזן קשבת אצל מקבלי ההחלטות ומבצעייהן. בהקשר זה יש להדגיש, כי מבחינה כוללת של המציאות העכשווית, במיוחד במישור הפוליטי, הסיכויים לאימוץ המדיניות המוצעת להלן, בכללותה או אף בחלקה

הגדול, קלושים ביותר. המבנה הנוכחי של המערכת הפוליטית ויחסי הכוחות במערכת המפלגתית, אינם מותירים להצעות הללו סיכויים משמעותיים. חלק מהסיבות לכך הוצגו ופורטו במוקדי הדיון השונים. תנאי מוקדם לכל דיון רציני ומשמעותי בהצעות למדיניות חדשה, הוא פיתוחה של מודעות לעצם קיומה של בעיה בהיקף רחב ולצורך בפתרונה. מן המפורסמות הוא, שלתחום המדינה-הביטחוני בישראל שמור, מאז ומתמיד, מקום נרחב בסדר היום הציבורי, התקשורת והפוליטי. בתנאים העכשוויים של מאבק מתמשך ברשות הפלסטינית, ובמיוחד על רקעו של טרור מתמשך, בולטים הדברים שבעתים. לכך יש להוסיף את התחושה, בדבר החרפתו של השסע הלאומי הפנימי בין יהודים לערבים. בנסיבות אלו, סוגיות חשובות רבות, במיוחד אלו הטומנות בחובן מחלוקות פנימיות בקרב הרוב היהודי, נדחקות לשוליים. הצורך באחדות ובליכוד השורות, מביא להימנעות מהעלאתן של סוגיות העלולות לפלג את החברה היהודית.

אולם דחיקתן של שאלות קשות מסדר היום, אינה מעידה כלל ועיקר על פתרון. שאלות אלו עולות מפעם לפעם ומוצאות את מקומן בשולי סדר היום הציבורי. לא מן הנמנע, שעם שניי הנסיבות והתנאים, עתידות שאלות אלו לעלות ביתר שאת ולתבוע את פתרונן. סוגיות הנוגעות לזהות הקולקטיבית נוטות, כידוע, להיתפס כקיומיות. בהיעדר הכנה מתאימה, עלולות שאלות אלו לעורר מאבקים ציבוריים ופוליטיים קשים, שיהיו מלווים במשברים חמורים. גם אם הסיכויים לקבלת ההצעות השונות מוערכים כקלושים, אין זה מונע את עצם החובה להעלותן. גם אם לא תתקבלנה, יש לקוות שלכל הפחות, תעוררנה דיון ציבורי בבעיה ובהשלכותיה החשובות על זהותה היהודית של המדינה.

1. הקמת רשות ממלכתית או משרד ממשלתי לענייני הגירה

משטר הגירה הוא מכלול מורכב וסבוך של גורמים ותהליכים, רשמיים ובלתי רשמיים, המשפיעים על תנועות אוכלוסייה מתוך המדינה החוצה ומחוץ למדינה פנימה; יש לו השפעה מכרעת על המציאות הדמוגרפית. משטר ההגירה הישראלי נועד, בראש ובראשונה, להבטיח את שימור

מעמדו המכריע של הרוב היהודי. תכלית קיומית זו מתערערת יותר ויותר, ומותקפת בשלוש חזיתות שונות: (א) הגירת פלסטינים מהשטחים לישראל בכלל, ותביעות אזרחות על בסיס נישואין בפרט; (ב) הגירת עובדים זרים, בעקבות תהליכי הגלובליזציה ומאפיינים של שוק העבודה הישראלי; (ג) הגירת לא־יהודים הנעדרים כל קשר וזיקה לעולם היהודי, במסגרת חוק השבות.

כל אחת מתנועות ההגירה הללו וכולן יחדיו, מחייבות טיפול מקצועי, ריכוז מאמץ ומשאבים. הן גיבוש המדיניות הן ביצועה, יהיו יעילים יותר במסגרת רשות ממלכתית לענייני הגירה, שתרכז את כל הנושאים, בניגוד לביזור הרב הקיים כיום. במצב הנוכחי, המורכב, נדרשת הקמת משרד ממשלתי לענייני הגירה.

2. תיקון חוק השבות וצמצום היקף הזכאים הלא־יהודים הנעדרים כל זיקה לעולם היהודי

אחת התופעות המוכרות מתחומי המשפט והחברה, היא התפתחותה האפשרית של אי־התאמה בולטת בין מטרותיו של חוק מסוים לתוצאותיו המעשיות. פעמים, החוק אינו מצליח להשיג את המטרות שלשמן הוא נחקק, והמצב נותר כמות שהוא. במקרה הגרוע יותר, לא רק שהחוק אינו משיג את מטרותיו, אלא אף מביא לתוצאות הפוכות המחמירות את המצב בתחום. נראה כי זהו התיאור ההולם את חוק השבות, לנוכח המציאות החדשה. אין מי שיחלוק על כך, כי אחת המטרות המרכזיות של חוק השבות היא הבטחת שימורו של הרוב היהודי המכריע במדינת ישראל. במציאות העכשווית, מתפקד חוק השבות כפתח כניסה רחב במיוחד לעולים לא־יהודים, שאף נהפכו לרוב בקרב כלל העולים בשנים האחרונות. פרדוקסלית, החוק שנועד להגדיל את שיעור היהודים במדינתם, משמש עתה מנגנון להקטנת הרוב היהודי בישראל.

אין מי שיחלוק על כך, כי לא ייתכן שאכות השבות הניתנת ליהודים, לא תינתן אף לבני משפחה קרובים. תביעה לפירוק משפחות היא חסרת כל היגיון, אינה מוסרית בעליל, אינה מעשית בכל קנה מידה מקובל, ולכן אין להעלותה על הדעת. אולם החוק מרחיק לכת הרבה מעבר

למטרה המוגדרת והמוצדקת של הימנעות מפירוק משפחות. בהכללה גורפת קובע החוק, כי "אין נפקא מינה אם יהודי שמכוחו נתבעת זכות... עוודו בחיים או לאו, ואם עלה ארצה או לאו". פרדוקסלית, יכול היהודי שלו נועדה זכות השבות במקורה, להעדיף שלא לממש את זכותו, בגלל ניתוקו מהיהדות ומהעולם היהודי, בעוד שנכדו, אשת נכדו וכל ניניו, המקפידים לבקר בכל יום ראשון בכנסייה הפרבוסלבית, יכולים להשתמש בזכות השבות כמכשיר לשיפור איכות החיים שלהם.¹²² ניסוח גורף זה, המקנה זכויות גם לנכדים המנותקים מכל זיקה ליהדות וליהודים, אף משמש פתח לניסיונות רבים של זיופים, שבמרכזם הניסיון להוכיח קשרי משפחה מתאימים ליהודים. קל יותר לזייף קשר משפחתי אל סבא יהודי רחוק, שמת מזמן אי שם בברית המועצות, מאשר להוכיח קשר משפחתי קרוב יותר.¹²³

על רקע זה, מוצע לתקן את חוק השבות, באופן שיצמצם את היקף הזכאים ליהנות ממנו. הצמצום חייב להיעשות באופן כזה, שרק לא יהודים שיש להם קשרי משפחה מעשיים ובני קיימא עם יהודים, יוכלו ליהנות מן החוק. לדוגמה, לנכד בוגר של סב יהודי שנפטר, יש אמנם מוצא יהודי, אך אין לו שום קשר משפחתי מעשי ובר קיימא, העלול להיפגע ממניעת מימוש זכות השבות. להכנסתו של נכד כזה תחת כנפיה הרחבות של זכות השבות, במיוחד כשהוא חסר כל זיקה לעולם היהודי, אין ולא כלום עם הרעיון המרכזי העומד מאחורי החוק. התביעה המוצדקת לשמירה על האחדות המשפחתית, אינה עולה בקנה אחד עם מקרה של נכד לא־יהודי המממש את זכות השבות, כשסבו היהודי מעדיף להישאר בחוץ לארץ. פרדוקסלית, דווקא מימוש חוק השבות הוא הגורם לפירוד בין בני המשפחה.

צמצום נוסף של קבוצת זכאי חוק השבות, ייעשה על בסיס

122 לשם וליסק, לעיל הערה 68. במסגרת הסדרה "פרות קדושות" הוקרנה בערוץ 8 התוכנית "מדינה יהודית": במרכז התוכנית עמד תחקיר, שהתמקד בקהילות נוצריות פרבוסלביות שהוקמו בידי עולים לא־יהודים, והן מנותקות מכל זיקה ליהדות ולעולם היהודי.

123 בתוכנית התחקיר "חשיפה" של חנן עזרן, תוארה מערכת מסועפת של זיופים, המציעה למי שאינם יהודים תעודות מזויפות, המעידות על קשרי משפחה רחוקים ליהודי, במטרה להשיג את הזכויות המוקנות בחוק השבות.

השתייכות דתית. יש לקבוע בחוק, כי כל הזכאים למימוש חוק השבות על בסיס קרבתם המשפחתית ליהודי, יוכלו לממש את הזכות, בתנאי שאינם משתייכים באופן פעיל לדת אחרת. לא ייתכן שמשפחה נוצרית המקפידה לבקר בכנסייה, ובין היתר מביאה להתפתחות שוק חדש של עצי אשוח ופסלונים של מריה הקדושה בתחילת חודש דצמבר בכל שנה, תינהנה מכל הזכויות המוקנות בחוק השבות, רק בגלל יכולתה להוכיח מוצא יהודי כלשהו בעברה. 25,000 מבין העולים החדשים נרשמו כנוצרים בדתם. יש להניח כי מספרם של הנוצרים בפועל גדול עוד יותר, אלא שחלקם העדיפו שלא להירשם כנוצרים, על רקע אופייה היהודי של המדינה.

החברה היהודית בישראל חייבת לשאול את עצמה, באיזו מידה מתיישבת הגדרתה של ישראל כמדינה יהודית עם פתיחות עשרות רבות של כנסיות מאולתרות ברחבי הארץ; עם דרישתם של מאות חיילים עולים להישבע על הברית החדשה; עם תביעות לחופשות רשמיות במערכת החינוך בתקופת חג המולד, וכיוצא באלו. עם זאת, אותם עולים שאמנם אינם יהודים על פי ההלכה, אך יש להם זיקה לעולם היהודי, ימשיכו ליהנות מחוק השבות.

3. הפרדת זכות השבות מהזכות לקבלת אזרחות

חוק האזרחות הישראלי קובע, כי כל מי שעלה במסגרת חוק השבות, יזכה באופן אוטומטי באזרחות, על כלל הזכויות שהיא מקנה. קביעה חוקתית זו הייתה סבירה במציאות הישנה, שבה הרוב המכריע של העולים היו יהודים או לפחות בעלי זיקה ברורה לעולם היהודי. במציאות הנוכחית, ניתן להעריך כי דווקא קבלת האזרחות באופן אוטומטי, היא המושכת רבים, החסרים כל זיקה משמעותית לעולם היהודי, לממש את הזכויות המוקנות בחוק השבות. תיקון חוק השבות, יהא אשר יהא תוכנו, עדיין יותיר פתח לכניסתם של לא־יהודים רבים, הנמצאים בקשרי משפחה כאלו ואחרים עם יהודים. במקרים לא מעטים, זיקתם של עולים אלו לעולם היהודי וליהדות היא, כפי שציננו, קלושה ביותר.

המדיניות הכללית המוצעת היא, להתנות את מתן האזרחות במספר תנאים, שהמכנה המשותף שלהם הוא הוכחת הזיקה של מבקש האזרחות למדינת ישראל, לעם היהודי ולתרבותו. ייאמר מיד כי התניות אלו יהיו שוויוניות: הן יחולו גם על אלו שיהדותם אינה מוטלת בספק, ושזכאותם לשבות היא ברורה ומוחלטת. ראשית, תנאי בסיסי לקבלת האזרחות יהיה תקופת מגורים משמעותית במדינת ישראל, שאורכה ייקבע בהסכמה, לאחר דיון ציבורי. מגורים בישראל, כתנאי לקבלת אזרחות, ימנעו אותם מקרים שבהם נוצלה זכות השבות בציניות, לקבלת אזרחות כשלב מקדים לעזיבת ישראל למקום מגורים אחר, עם דרכון ישראלי. יש להניח, כי התניית האזרחות בתקופת מגורים בישראל תבלום במידה מסוימת את תופעת עלייתם של אלה, החסרים כל זיקה למדינת ישראל ולעם היהודי.

נוסף על החובה לגור בארץ תקופה מסוימת, יש לפתח מערכת של תנאים הקשורים ישירות בזיקתו של מבקש האזרחות לעם היהודי ולתרבותו. בהקשר זה, יש לשקול את החובה לעמוד בבחינות לקבלת אזרחות. בחינות אלו יבטיחו שליטה בסיסית בשפה העברית, ורמת ידע מסוימת בהיבטים מרכזיים של התרבות היהודית. יש להניח, כי מערכת זו של תנאים תבלום את היקלטותם בחברה הישראלית, של אלו החסרים כל זיקה ליהדות ולעולם היהודי, ושהגעתם לישראל נבעה ממניעים כלכליים טהורים, ללא שום היבט תרבותי.

4. בחינה מחודשת של מדיניות עידוד העלייה והמנגנונים האחראים על ביצועה

בסוף שנות התשעים פרסמה הסוכנות היהודית, בביטאונה היוצא לאור ברוסיה, מודעה שכותרתה הייתה: "יש לך סבא יהודי? יש לך זכות לעלות...". אחת הקביעות הידועות בתחום המנהל הציבורי היא, שמנגנונים ביורוקרטיים, שנועדו ליישם מדיניות מוגדרת, נוטים לפתח אינטרסים עצמיים המנותקים מהמטרה שלשמה הם קמו. אחד האינטרסים החזקים ביותר הוא המשך קיומו של המנגנון והצדקתו, גם אם המטרה המקורית שלשמה הוא הוקם כבר הושגה או שאינה קיימת.

יש לבחון היטב את מגוון המנגנונים, הפועלים בתחום המוגדר של עידודה וארגונה של העלייה בכלל ושל העלייה מחבר המדינות בפרט. היקפה העצום של העלייה עד לאמצע שנות התשעים, הביא להיווצרות מנגנונים מסועפים המטפלים בכל ההיבטים של העלייה. במהלך השנים, הלך ופחת זרם העולים, הן בגלל העובדה שהמעוניינים לעלות לארץ כבר עשו זאת, הן בגלל התייצבות המצב הכלכלי-החברתי בחבר המדינות. מכל בחינה הגיונית, סביר היה להניח שמנגנוני העלייה השונים יצטמצמו, בהתאמה לצמצום היקף העלייה.

אין מחלוקת על כך, שמספרם של היהודים בחבר המדינות פחת במידה משמעותית, בעקבות פתיחת שערי ההגירה מארצות אלו בסוף שנות השמונים. היהודים ובני משפחותיהם, המאופיינים בזיקה כזו או אחרת לעולם היהודי, קיבלו את ההחלטה לעלות ואף מימשו אותה, בשלבים הראשונים של העלייה, במיוחד עד לאמצע שנות התשעים. מבחינת הנתונים עולה, שככל שחולפות השנים, גובר מספרם של הלא-יהודים בקרב העולים, עד להפיכתם לרוב מבין העולים משנת 1999. תופעה זו קשורה, במידה לא מבוטלת, ליצר הקיום וההמשכיות הטמון במנגנונים השונים העוסקים בעלייה. במקרים מסוימים, נשענת מדיניות זו על תפיסה אידאולוגית, שאינה מקבלת את העמדה האורתודוקסית בקביעת גבולות הקולקטיב היהודי וההשתייכות אליו. בהיעדר יהודים ובני משפחות ישירים, החלו חלק ממנגנוני העלייה להשקיע מאמצים באיתור זכאים לעלייה על פי חוק השבות, גם אם זיקתם לעולם היהודי היא קלושה. עם כל הזהירות המתבקשת עקב רגישותו הרבה של הנושא, אין להתעלם מכך שחלק לא מבוטל מהפעילים בתחום העלייה עסוקים בחיפוש זכאי חוק השבות, מתוך ידיעה ברורה כי מדובר באוכלוסייה שחסרה כל זיקה ליהדות ולעולם היהודי.¹²⁴

¹²⁴ למיטב ידיעתי, אין בנמצא ספרות מחקר או כל התייחסות משמעותית אחרת לתופעה זו, בהקשר המוגדר של מדיניות העלייה. תיאור זה של הדברים נשען על שיחות עם פעילים במנגנונים שונים, דוגמת שליחי הסוכנות היהודית, ארגון "נתיב" ועובדים לשעבר בקונסוליות, במספר מדינות במזרח אירופה. מטעמים מובנים, הם אינם מוצגים בשמותיהם ולא בכל פרט אחר העשוי להוות אותם.

המדיניות הכללית המוצעת היא לערוך בחינה מקיפה ומדוקדקת של מדיניות העלייה בכלל, ושל המנגנונים המופקדים על ביצועה בפרט. ראשית, יש להתאים את היקף המנגנונים הביצועיים לפוטנציאל העלייה של יהודים ובני משפחותיהם הקרובים בלבד, ולא למספרם הגדול של הזכאים על פי חוק השבות במתכונתו העכשווית. על מקבלי ההחלטות לזכור, שהרחבת הזכאים לשבות, במסגרת החוק, נועדה לפתור את בעיית המקרים החריגים בדיעבד; היא לא נועדה להפוך למדיניות גורפת לכתחילה. שנית, יש להנחות את פעילי השטח שלא להשקיע מאמצים באיתור זכאי חוק השבות החסרים כל זיקה לעולם היהודי. בהקשר זה ראוי לומר דברים ברורים: שליח עלייה המעודד משפחה נוצרית אדוקה לעלות לארץ, תוך ניצול פרצת סעיף הנכד בחוק, אמנם ממלא את תפקידו באופן רשמי, אך חוטא לתפקידו בכל הנוגע למהותו ולתכליתו הבסיסית.

התפיסה הפלורליסטית ביותר של הזהות היהודית ותכניה, וכמוהו ההשקפה הליברלית ביותר על גבולות הקולקטיב היהודי, אינן כוללות, במסגרת הרבת-תרבותיות היהודית, משפחה נוצרית אדוקה, המסתובבת ברחובות תל-אביב בחודש דצמבר בחיפוש אחר עצי אשוח ופסלון של מריה הקדושה. גם אם ראוי לגלות סובלנות כלפי משפחות כאלו הנמצאות בארץ, אין מנוס מלהודות שעלייתן משקפת מימוש פרדוקסלי, שלא לומר מגוחך, של חוק השבות במתכונתו הנוכחית, וכן פעלתנות מיותרת של שליח עלייה מחוסר מעש.

5. הקמת רשות ממלכתית לגיור ועיצוב מדיניות גיור לאומית

כפי שהראינו לעיל, לא מן הנמנע שתתפתח גישה, המאפשרת את הכניסה לקולקטיב היהודי ללא שום הליך גיור דתי. אולם גישה זו לא תזכה ללגיטימציה מכל נקודת מבט דתית, ולו המתונה והמקלה ביותר. יש להניח, כי היא לא תהיה מקובלת גם על רבים בקרב המסורתיים בישראל, הנוטים לאמץ עמדות אורתודוקסיות בנושאים מוגדרים. על רקע זה, ההנחה היא שיש לשאוף לכך, שטמיעת הלא-יהודים בקולקטיב

היהודי תיעשה באמצעות גיור, שהוא ההליך היחיד המקובל על כל המחנות בחברה היהודית.

המצב בתחום הגיור, בהתייחס להיקפיה המתגברים של הבעיה, אינו מעודד. אל מול זרם קבוע של עשרות אלפי עולים לא־יהודים בשנה, ובעיה מצטברת של למעלה מ־100,000 לא־יהודים צעירים, התגירו בשנת 2001 מעט יותר מ־3,000 איש. במצב הנוכחי, קיימים מכוני משותפים, ברוח ועדת נאמן, ואולפנים המנוהלים על ידי הסוכנות היהודית. במכוני ובאולפנים הללו, מטפלים מספר גופים בהיבטים השונים, כגון משרד החינוך האחראי למשכורות המורים, משרד הדתות האחראי לבתי הדין לגיור, ומשרד העלייה והקליטה האחראי לקליטה החברתית. בשנת 2001 ניתן היה לראות כיצד הפכו התקציבים לכלי משחק בידי הפוליטיקאים. לכל אלו יש להוסיף את העובדה, שבסוגיית הגיור מתנהל עימות חריף בין שלושת הזרמים הדתיים, עימות שהגיע לאחד משיאו בפסיקת בג"ץ מראשית 2002, הקובעת כי יש לרשום כיהודים גם מי שהתגיירו בגיור שאיננו אורתודוקסי. הנקודות המוצעות להלן נועדו למצוא את המוצא מהסבך שנוצר בתחום הגיור, על מכלול היבטי: ראשית, יש לפתוח במערכה ציבורית מקיפה, שתעמיד את פתרון הבעיה באמצעות גיור כמשימה כלל־לאומית בעלת עדיפות עליונה, לשימור לכידותו של הקולקטיב היהודי בישראל. יש להדגיש, כי טמיעת לא־יהודים ברוב היהודי ללא גיור, עלולה לגרום למאבקים חריפים ולמשברים עמוקים בסוגיית הגדרת גבולותיו של הקולקטיב היהודי. שנית, יש לרכז את נושא הגיור ברשות ממלכתית עצמאית, שמעמדה ותקציביה יעוגנו בחקיקה ראשית, באופן שלא יהיו משחק בידי הפוליטיקאים, בדומה למה שאירע בשנה האחרונה. כך גם יושם קץ לביזור העצום ולחוסר התיאום, הנוהגים בתחום הגיור כיום. עצם הקמתה של רשות כזו, יבטא את החשיבות המיוחסת לפתרון הבעיה באמצעות גיור, כדרך היחידה שתתקבל על ידי מגוון חלקיה של החברה היהודית בישראל, או לפחות על רובה המכריע. אפשרות חלופית להקמת רשות ממלכתית, היא ריכוז מאמצי הגיור במסגרת צה"ל. עם כל

השינויים שהתחוללו בשנים האחרונות, צה"ל הוא עדיין המקום היחיד שבו נפגשים חלקים נרחבים של החברה היהודית בישראל. לבסוף, יש לעודד עיצוב מדיניות גיור כלל-לאומית, המתאימה להיקפיה של בעיית הלא-יהודים. מדיניות הגיור היא הסוגיה הסבוכה ביותר בנושא, כיוון שהיא נתונה למחלוקת עמוקה, הן בין הזרמים הדתיים, הן בין גוונים של המחנה האורתודוקסי עצמו. יש לעודד ולחזק את עמדות הרבנים הציונים, הדוגלים בקירובם של הלא-יהודים ובפתרון הבעיה הלאומית. יש להיאבק כנגד העמדות השמרניות המקובלות במחנה החרדי, תוך הגברת המודעות לכך שאימוצה של הגישה המחמירה, פירושו הפיכת הגיור לפתרון שולי וזניח ביחס להיקף הבעיה. החלופה לגיור היא, כפי שהראינו, טמיעתם של לא-יהודים בחברה היהודית, באופן שיאיים על לכידותה ויציבותה של החברה היהודית בישראל.

אחרית דבר

כשהתותחים רועמים, נוטים השסעים הפנימיים בקרב החברה המאוימת והמותקפת לרדת מסדר היום הציבורי. המאבק האלים עם הפלסטינים מאז אוקטובר 2000, ובמיוחד מאז מבצע "חומת מגן" שהחל בפסח תשס"ב, מעניק, מעצם טבעו, תחושות חזקות של לכידות בקרב הקולקטיב היהודי. אולם התהליכים שתוארו לעיל אינם ממתנינים לחזרתם של הטנקים לבסיסהם. הם הולכים ומתפתחים, הולכים ומעמיקים. בבוא היום, הם עתידים להתפרץ ביתר שאת, עד כדי איום על לכידותו של הקולקטיב היהודי בישראל. על רקע זה, נדרש דיון ציבורי מעמיק ומקיף בסוגיית הזהות הקולקטיבית. בדיון זה ובגיבוש המדיניות שתבוא בעקבותיו, חייב ליטול חלק כל מי שמאמין כי על ישראל לשמר את עצמה כמדינה יהודית ודמוקרטית.

נספח: נתונים

נתוני אוכלוסין במרס 2002

ישראל הרשמית

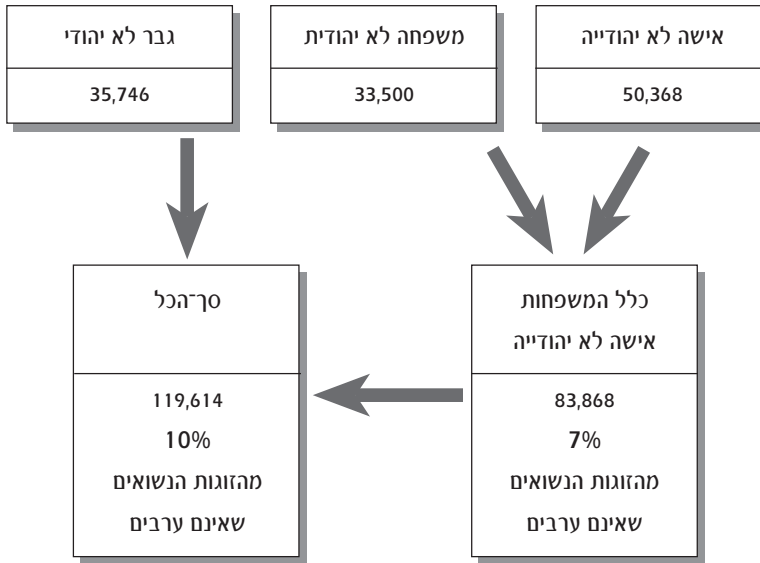
סך-הכל	ערבים	יהודים ואחרים
6,537,000	1,239,000	5,298,000
100%	19%	81%

ישראל הריאלית

סך-הכל	עובדים זרים	ערבים	יהודים ואחרים
6,950,000	280,000	1,250,000 אזרחים 150,000 לא חוקיים	5,000,000 יהודים 270,000 אחרים
100%	4%	18% 2%	72% 4%

מעובד על פי מחקרו של פרופסור ארנון סופר מאוניברסיטת חיפה.

נישואי תערובת בישראל

הנתונים מתייחסים לזוגות הרשומים רשמית כנישואים.

השוואת נישואי תערובת

עולים מאז 1989		יהודים ילידי הארץ		
נשים 257,611	גברים 248,854	נשים 570,554	גברים 537,510	סה"כ לאום בן הזוג
197,523	176,620	568,131	533,984	יהודי
60,088	72,234	2,423	3,526	לא יהודי
23%	29%	0.4%	0.7%	

נישואי תערובת: עם מי הם מתחתנים

עולים מאז 1989		יהודים ילידי הארץ		
נשים 60,088	גברים 72,234	נשים 2,423	גברים 3,526	סה"כ / לאום בן הזוג
24,097	29,995	33	147	רוסי
9,553	11,156	6	75	אוקראיני
14,741	18,895	248	568	(---)
507	396	148	30	ערבי